

PETŐ BÁLINT

Referátumok

Az egeri vár erődde való átépítése 1552–1596 között

I. Eger vára 1552-ben

1552 októberének végén a török sereg 38 napos sikertelen küzdelem után elvonult Eger alól. Az események jól ismertek, a harc szinte minden mozzanatáról rendelkezünk információkkal. Magával a nevezetes ostrommal emiatt nem is kívánunk részletesen foglalkozni. Az eseményeket viszont teljesen megkerülni nem lehet, hiszen a későbbi korszerűsítésekhez a vár 1552-es állapota szolgált alapul, másfelől pedig Dobóéknak az ostrom során szerzett tapasztalatai nagyban befolyásolták az építkezési terveket és a gyakorlati munkálatokat is. Az első kérdésünk tehát: milyen volt Eger vára 1552-ben, amely képes volt visszaverni az abszolút túlerőben lévő oszmán sereget?

Az egeri vár 1552-es állapota (1. ábra) meglehetősen elavultnak számított a kor hadászati követelményeihez képest. Emellett az erődítmény talán legnagyobb és megoldhatatlan hibája volt igen kedvezőtlen földrajzi fekvése (2. ábra), közvetlen közelében ugyanis két, a várhegynél magasabb domb fekszik: északra a Királyszéke nevű magaslat, kelet felé pedig az Almagyar-hegy (5. kép), amelynek oldalára a vár ráadásul fel is kúszott. Ez a kedvezőtlen fekvés igencsak megnehezítette az erődítmény védhetőségét, valamint jelentősen behatárolt bármilyen építési-bővítési munkálatot is. A kortársak is felhívják erre a figyelmet:

„Csuda szép helyen Eger vára vagyon,
Az völgyre fekszik egy hegyorozaton,
Északra ellenbe Királzséki vagyon,

Napkeletre egy nagy magas hegy vagyon” – írja Tinódi.¹ Pontosabb képet kapunk ugyanerről Claudio Coganara főhadmérnöktől, aki résztvevője volt az 1596-os kudarcnak: „A kedvezőtlen fekvésű várat három oldalról kétszáz lábnyinál nem távolabb fekvő magas dombok uralják, amelynek teteje 15 lábnyival magasabb a várnál és az erősség felé úgy lejtnek, hogy végül is 4 lábbal magasabbak a falaknál.”²

* * *

A vár két részre oszlott: a meredek szikladombra épült belső és az attól keletre fekvő külső várra. A *belső vár* bejárata 1552-ben a *Varkoch-kapubástya* (2. kép) volt, egy ötszög alapú, emeletes, lőrésekkel ellátott kis védmű. Építetőjéről, Varkoch Tamás várkapitányról (1541–1548) nevezték el később Varkoch-kapunak. Elkészülte után feleslegessé vált a belső vár régi kaputornyának (*Ippolito-kapu*, 9. kép) bejárata, amely a Varkoch-kaputól mintegy 40 méternyire keletre található, így azt befalzták.³

A vár fala a Varkoch-kapubástyától nyugat felé húzódik tovább, majd közel derékszögben északi irányba kanyarodik fel. Itt egy kis négyszög alapú középkori torony után jutunk el a *Dobó-bástyához*, amelyet Dobó István várkapitány (1548–1553) építtetett egy kerek alaprajzú – s szintén középkori eredetű – kis torony elé.⁴ A bástya ólász jellegű, ráadásul nem is fülesbástya, viszont a nyugati falszakasz meredeksége miatt itt nem kellett komolyabb gyalogsági rohamoktól tartani, így ez a védmű is képes volt megfelelő védelmet nyújtani.

A Dobó-bástyától észak-északkelet felé haladva érjük el a belső vár északnyugati sarkát,

2001/XIII. 1–2.

a *Tömlöc-* illetve az előtte elhelyezkedő *Föld-bástyát* (1. kép), amelyek kialakítása szintén Dobó kapitánysága alatt fejeződött be. A vár testéből erősen előreugró *Föld-bástya* az erődítmény egyik legveszélyesebb – s a belső várnak minden bizonnyal a leggyengébb – pontja volt, mivel több irányból is tüzelni lehetett rá (nyugatról, a város felől, illetve a Királyszékeről, 3. ábra). Másrészt könnyű célpont volt a támadó gyalogság számára is, mivel nem kőből épült, hanem a sietség és a pénzszűke miatt palánkműként alakították ki. Ennek faanyaga pedig könnyen felgyújtható volt.⁵ Csak a régészeti feltárásokból derült ki, hogy a *Tömlöc-bástya* és a *Föld-bástya* között szögletes alapú torony emelkedett, amely valószínűleg az 1552-es ostrom alatt pusztult el, s többé nem épült fel újra.⁶ A két bástyáról érzékletes és pontos képet fest Tinódi:

*„Az után régi nagy föld domb más vagyon
Napnyugat között, észak között vagyon,
Vár szegletin, tetején sok kas vagyon,
Tapasztott palánkkal kerítve vagyon.*

*Fenn az aránt belől mellette vagyon
Azon szegletön, egy kőbástya vagyon,
Az az tömlöcz, hossza északra vagyon,
Az mellett északról sok szép ház vagyon.»⁷*

A belső vár északi fala szintén meredek magaslaton futott kelet–délkeleti irányban, párhuzamosan a vár piacterét észak felől lezáró püspöki palota falával (7. kép). Ez a fal is palánkkal volt megerősítve.⁸ A fal kb. 80 méter után tompaszögben megtörve haladt tovább keleti irányban, s találkozott a várrész keleti – s egyben a belső várat a külső vártól elválasztó – falával. Itt, a belső vár északkeleti sarka előtt állt a kisméretű *Sándor-bástya*, amelynek befejezése szintén Dobó érdeme. A belső vár északi falával szemközt terül el a már említett Királyszéke, csupán 150-180 méternyi távolságra. Ellensúlyozására fontos védmű volt a *Sándor-bástya* mögött a 'Töltés' nevű magasított ágyúállás, amelyről lehetett tüzelni az Almagyar-hegy irányába is.⁹

A belső vár északi részén helyezkedett el a már említett *püspöki palota* (3. kép), amelynek lőrésekkel áttört, vastag északi fala szintén védelmi célokat szolgált. Említésre méltó még a *délnyugati ágyúdomb*, valamint a piacteret keleti irányban lezáró *székesegyház* (19. kép).¹⁰ Ennek szentélyét a XVI. század első felében levágták, és új, szögletes alapú védművet alakítottak ki belőle, a *Szentély-bástyát* (ennek építését is Dobó fejeztette be).¹¹ A bástya a két várrészt elválasztó vastag falhoz épült, a tetején felállított ágyúkkal fedezetet nyújtott a külső vár felé, s némiképp ellensúlyozni tudta az Almagyar-hegyet, hiszen innen is tüzet lehetett nyitni a magaslaton felállított ellenséges ütegállásokra. A két várrészt elválasztó falban kaput is kialakítottak. Ez volt a *Közép-* vagy másik nevén *Emelcsős kapu*. Az utóbbi elnevezés felvonóhídjára utal, amely a külső vár területén kialakított, széles és mély árok felett ívelt át.

A *külső vár* a belsőtől keleti irányban terült el, s felkúszott az Almagyar-hegy oldalára (4. kép).¹² Ez védelmi szempontból különösen nagy hátrányt jelentett, ráadásul a magaslat teteje – akárcsak a Királyszéke – még bőven belül volt a nagykaliberű ágyúk hatásos lőtávolságán. Vagyis az ellenség kitűnő ütegállásokat tudott létesíteni e két ponton, másrészt pedig tetejükről be lehetett látni a várba. Ez utóbbi is súlyos hátrány volt, hiszen lehetetlenné tette

a védelem egészének biztonságos, az ellenség szeme elől rejtett elhelyezését illetve mozgását az erődben. Ezen próbáltak meg segíteni azzal, hogy a külső vár belsejében, annak falaival párhuzamosan magas *palánkfalat* emeltek, helyenként kis 'gyakor'-bástyákkal megszakítva. Ezáltal némi takarást biztosítottak az Almagyar-hegy irányába, másfelől a közvetlen védelem is erősödött, hiszen ha az ellenség átjutna a kőfalakon, a védőknek nem kell rögtön feladniuk a várrészt (Az 1. ábrán láthatjuk, hogy a palánkmű körbezárja a Középkaput). A palánkfalak védelmében ugyanis marad elég idő a rendezett visszavonulásra a biztonságosabb belső várba. Ebben az esetben pedig a belső vár további védelmét segíti a már említett széles árok is, amelynek külső partján még erős kőfalat is emeltek. A belső vár így keleti irányból többszörösen is biztosítva volt. Árok védte továbbá a külső várat kívülről, az Almagyar-hegy felől is.

Jelentősen rontotta viszont a külső vár védhetőségét, hogy két kelet felé néző sarkán nem épült megfelelő védmű. Az északkeletin középkori kőtorony állt, viszont elé csak gyengécske palánkművet emeltek a Föld-bástyához hasonlóan. Ugyanígy történt a délkeleti sarkon is. Mindkét védművet a XVI. század első felében alakították ki, nevüket (*Bebek-torony* és *Bebek-bástya*) Bebek Ferenc várkapitányról kapták.¹³

A külső vár déli falszakaszán, a Bebek-bástyától mintegy 130 méterre volt a várrész bejárata, amelyet szintén a XVI. század első felében építettek. Ez a viszonylag nagyméretű védmű volt az *Ó-Kapu-bástya*, amely gyakorlatilag fedezetlen volt, mivel szomszédságában nem épült komolyabb bástya (a Bebek-bástya, tűzérési képességeit tekintve, nem számítható hatékony védműnek). Így lehetetlen volt megakadályozni a gyalogsági rohamokat a kapubástya ellen.¹⁴ Az *Ó-Kapu-bástyától* kb. 70 méternyi haladt tovább a fal délnyugati irányban, majd közel derékszögben megtört, és északnyugat felé futott kb. 80 méter hosszúságban.¹⁵ Ezután találkozott a belső vár déli falával illetve a két várrészt elválasztó fal déli végével. A találkozási pont volt az ún. 'Szeglet'.

Így nézett ki tehát az egri vár 1552-ben, amely összességében nézve elavult volt, s csak néhány részletében igazodott valamelyest a kor követelményeihez. Több szakasza megmaradt a középkori lovagvár színvonalán, kedvezőtlen földrajzi fekvése pedig tovább rontotta védhetőségét.¹⁶ Nem voltak véletlenek tehát a vár alá érkező Khadim Ali budai pasa becsmérő szavai, vagyis hogy „*Eger rossz akol.*”¹⁷ Az viszont bizonyos, hogy a vár védhető volt, s ezt az 1552-es ostrom is bizonyítja. A sikerhez azonban legalább akkora mértékben járult hozzá a többi kedvező körülmény (tehetséges és határozott főtisztek, hidegre fordult időjárás és az éhezés miatt demoralizálódott török sereg, a szultán hazatérést parancsoló levele a perzsákkal kitört háború miatt, szinte teljes egészében magyar nemzetiségű védősereg, stb.¹⁸), amelyek közül ha csak egy is hiányzik, a vár minden bizonnyal elesik 1552-ben.

II. Az 1552-es ostrom tapasztalatai

Az ostromlók a vár következő részeit támadták leginkább (4. ábra¹⁹):

1. A Föld- és Tömlöc-bástyák. Már említettük a vár testéből erősen kiugró Föld-bástya hátrányainak okát; némi oldalazó tűzfedezetet lehetett ugyan biztosítani a Dobó-bástyáról, de ez nem akadályozta meg a törököt abban, hogy heves gyalogsági támadásokat indítson ezen védművek ellen. Emellett két irányból – nyugatról, a város felől illetve északról, a Királyszejékről – tüzeltek a bástyákra a török ostromágújuk is, szinte teljesen megsemmisítve azokat a harcok végére.

2. A belső vár nyugati fala. Itt is erőteljes tüzéségi támadásokat szenvedett el a vár, viszont a falak meredeksége miatt itt komolyabb gyalogsági rohamra nem kellett számítani.

3. A belső vár északi falszakasza és a püspöki palota. Mind tüzéségi, mind gyalogsági támadások színhelye volt a terület. (A Királyszéken felállított török ütegek számára a legideálisabb célpontnak számított.)

4. A külső vár két keleti sarokbástyája. Ezek a gyenge palánképítmények nehezen tudtak ellenállni a rohamoknak, amelyeknél az ostromlók maximálisan kihasználták az Almagyar-hegy számukra előnyt jelentő fekvését.

5. Az Ó-Kapu-bástya, rendkívül nehezen védhető volta miatt, hiszen komolyabb szomszédos védmű hiányában a törökök szinte teljesen zavartalanul támadhatták.

6. A Közép-kapu. Az ostrom első napjaiban erős tüzéségi támadásokat intézett ellene a török az Almagyar-hegyen felállított ütegekből, a lövetés intenzitása csak azután csökkent, miután a védők biztonságosabb közlekedése érdekében fedezéket készítettek számukra.²⁰

* * *

Az említett helyek közül a legsúlyosabb pusztításokat a Föld- és a Tömlöc-bástyák, a Bolyki-torony és az Ó-Kapu-bástya szenvedték el. Láthatjuk tehát, hogy az ostromlók maximálisan kihasználták a vár kedvezőtlen földrajzi fekvését, meglehetősen elavult technikai színvonalát, komoly hadászati hiányosságait. Külső védművekkel valamelyest lehetett volna gátolni az ellenséget abban, hogy a falakat akadálytalanul megközelítse.²¹ Összességében elmondható, hogy a török sereg viszonylag könnyen és hatékonyan támadhatta Eger várát 1552-ben, s csak a már említett többi kedvező körülménynek, valamint jelentős mértékben a szerencsének is volt köszönhető, hogy Dobóék végül meghátrálásra tudták kényszeríteni az oszmán hadakat.

III. A vár belső élete 1552 és 1596 között

Az ostrom sikeréért nagy árat kellett fizetniük a védőknek. A vár szinte teljes lerombolásán kívül súlyos veszteségeik voltak emberéletben is.²² A sebesültek közül 86 súlyos esetről tudunk, akik végtagjaikat veszítették el, vagy egyéb maradandó károsodást szenvedtek, vagyis „örökös nyomorékká lettek”.²³ Dobó minden rendelkezésére álló eszközzel igyekezett megsegíteni őket: a közvetlen anyagi juttatásokon kívül javaslatot terjesztett fel az uralkodóhoz, amelyben 69 sebesültnek, 23 árvának és özvegynek a megsegélyezését kérte Ferdinándtól. Emellett 27 iparost is jutalomra javasolt.²⁴ Az előterjesztésben igen sok jobbágy is szerepel: az egrieken kívül felnémetiek, sarudiak, harsányiak, tihamériak, makláriak. Ezenkívül megemlíti Dobó a híressé vált egri nőket is: jutalmat kér a kőomlástól és golyótól megsebesült Kocsis Gáspárné számára, s segélyt javasol Vas Ferencné részére is, akinek anyját megölték a törökök.²⁵ Mindemellett a kapitány bőkezűen osztotta az életben maradtak között a bort (ez már az ostrom utolsó napjaiban is megfigyelhető volt, hogy a védők könnyebben elviseljék a rohamokat), a várba menekült környékbeli jobbágyoknak tiszta búzát adott. Ingyen takarmányt biztosított azoknak, akik lovaikat is bevitték a várba az ostrom idejére. Pénzt és posztót adományozott a harcok alatt „férfiasan viselkedő” katonáknak, különösen akik török zászlót zsákmányoltak, vagy egri lobogót mentettek meg.

1553-ban a soproni országgyűlés elrendelte, hogy a súlyosan megsérült egriek számára hadisegélyt kell folyósítani. Ennek anyagi fedezetét a jobbágyokra kivetett, fejenként 10

dénáros adóból kívánta az udvar biztosítani. Jellemző azonban, hogy a segélyre jogosultak nagy része még a következő évben sem látott semmit az összegből. Ezért Ferdinánd elrendelte, hogy a beígért összeget folyósítani kell, s ha az illető azóta meghalt, akkor örökösei jogosultak a segélyre. Emellett, még szintén 1554-ben, az uralkodó minden olyan személyt, aki védőként részt vett a küzdelemben, élete végéig mentesített az adófizetés kötelezettsége alól.²⁶

Dobó és tisztársai az ostrom után meglepetésszerűen benyújtották lemondásukat 1552. november 25-én. Ennek fő oka minden bizonnyal az a méltánytalanul megalázó magatartás volt, amelyet a várba érkező kamarai megbízottak tanúsítottak velük szemben. Többek között három verem búza eltűnését kérték számon a kapitánytól, és még azt is felrótták, hogy Dobó mértéktelenül sok bort osztott katonáinak az ostrom idején. A felesleges szőrszálhasogatás miatt a két kapitány, Dobó és Mekksey István hajthatatlannak bizonyultak, bár még 1553 tavaszáig a helyükön maradtak.²⁷ Lemondásuk után a király Bornemissza Gergelyt kérte fel a főkapitányi tisztségre, de ő is csak hosszas rábeszélés után vállalta el a feladatot Dobó helyett, akinek pedig Ferdinánd az erdélyi vajda tisztségét adta jutalmul. A tisztek többsége birtokadományban részesült.²⁸ Az egri vár új főkapitánya tehát Bornemissza Gergely lett, majd e tisztség gyakran cserélt gazdát az évek folyamán. A főkapitányok névsora a következő:

BORNEMISSZA GERGELY (1553–54), ZÁRKÁNDY PÁL (1554–58), ZOLTHAY ISTVÁN (1558–62), HORVÁTH FERENC (1562–63), MAGÓCHY GÁSPÁR (1563–67), FORGÁCH SIMON (1567–69), UNGNÁD KRISTÓF (1569–76), KOLONICH JÁNOS BERTALAN (1576–83), UNGNÁD KRISTÓF (1583–87), RÁKÓCZI ZSIGMOND (1588–91), PRÉPOSTVÁRI BÁLINT (1591–94), NYÁRY PÁL (1594–96)²⁹.

* * *

Az 1552-es ostrom után Sforza Pallavicini javaslatot tett a várórség állandó létszámának emelésére, 600 lovast és 400 gyalogost javasolt. Ellenben az udvari költségvetés összesen 800 főben (400 lovas, 400 gyalogos) határozta meg Eger védőinek létszámát évi 36.000 forintos költséggel. Az őrség ekkor még szinte teljesen magyar nemzetiségű katonákból tevődött össze.³⁰

A török felett aratott győzelem országszerte ismertté tette az egri várat. Már a következő évben számtalan vitéz érkezett Egerbe, csakhogy a dicső falak között szolgálhasson, önköltségen.³¹ Ezek az egyének is részt vettek a gyakori portyákon, dúlásokon, amelyeket az egri vitézek vezettek a hódoltsági területekre zsákmányszerzés, megfélemlítés és a további török terjeszkedés megakadályozása céljából. Állandóan megszegették ezzel a szembenálló felek közötti békét, amit mind az uralkodó, mind a sztambuli kormányzat kifogásolt, de megakadályozni egyik sem tudott. Hogy mennyien érkeztek Egerbe szerte az országból, azt jól mutatja Verancsics püspöknek (1558–1563) Miksa főherceghez küldött első jelentése 1558-ból, amelyben azt olvashatjuk, hogy egy török és egy egri vitéz párviadalára az egri várból ezer ember vonult ki kíséretként. Majd egy következő levelében panasolja az udvar felé, hogy csapatostul jönnek katonák letelepedni Egerbe, elmenni többé nem akarnak.³²

Az 1550-es és az 1560-as évek ebből a szempontból a végvári élet fénykoraként értékelhetők. Az egri vitézek még Belgrádig is eljutottak portyázásaik során, számos foglyot is ejtettek, akiket aztán csak tetemes váltságdíj ellenében engedtek szabadon. A pénzhiány és az ebből származó problémák viszont már ekkor jelentkeztek. A rendszeresen elmaradó zsold-

fizetés következtében a katonák arra kényszerültek, hogy a környékbéli települések jobbágyaitól szerezzék be a szükséges élelmiszert és más termékeket. A másik feszültségforrást Luther tanainak megjelenése okozta. Verancsics püspök hiába próbálta az új hitre tért egrieket visszatérlni a katolikus valláshoz, ő maradt alul, s 1563-ban távozott a városból. A szűkös anyagi helyzet miatt évi járadék fejében hajlandó volt lemondani a püspöki birtokok teljes jövedelméről is.³³ Így a vár helyzete némiképp javult, de komolyabb központi juttatások nélkül ez csak pillanatnyi enyhülést jelentett. Másrészt pedig az egyre terjeszkedő török hódoltság miatt fokozatosan csökkent az egri püspökséghez tartozó birtokok területe, így azok jövedelme is. A vár pénzügyi tartalékai kimerülőben voltak, s a lassan már az éhezéssel is szembenéző katonák egyre gyakrabban kényszerültek a környék lakosságát sarcolni, hiszen megesett, hogy évekig nem kaptak zsoldot.³⁴

Miksa trónralépte után még aggasztóbb lett a helyzet. Az új uralkodó 1568-ban Drinápolyban békét kötött a szultánnal, s a békét be is kívánta tartani. Véget kellett tehát vetni az egri vitézek portyázásainak is, ezért a király idegen zsoldosokkal hígította fel az addig többségében magyar nemzetiségű őrséget. Az állandó létszám 1100 főre emelkedett, s ebből már csak 400 fő volt magyar. Ezenkívül az uralkodó leváltotta az akkori főkapitányt, a törökgyűlöletéről híres-hírhedt, harcias Forgách Simont is.³⁵ Helyére Ungnád Kristóf került. Az állandó pénztelenség viszont továbbra sem szűnt meg, sőt fokozódott, a környékbéli jobbágyok pedig immár az idegen zsoldosokban látták bajaik fő okát. Ráadásul a magyarok közül sokan el is hagyták a várat, s más megélhetés után néztek.³⁶ A főleg németekből álló zsoldosok pedig minden eddigit felülmúló mértékben kezdték nyomorítani a jobbágyokat és az egri polgárokat. A lakosság egyre jobban elidegenedett tőlük. Erre talán a legjobb példa az az eset, amikor 1579-ben a hódoltsági területen fekvő Cegléd magyar lakossága megvédte a városban tartózkodó törököket az egri portyázóktól.³⁷ A Várvizsgáló Bizottság is kaotikus állapotokat talált az erődben. A németek még a palánkerődítések faanyagának jó részét is eltűzelték, a vár csupa piszok volt és rendetlenség, a tisztek elikkasztották a zsoldot, eladták az ételmezt. Olyan rossz volt a harci szellem, hogy „*a várat egyetlen ostrommal, ágyúk nélkül is bevehetné az ellenség*” – írták többek között jelentésükben. 1578-ban az őrség fellázadt a nyomor miatt, s csak nagy nehezen sikerült a kedélyeket lecsillapítani némi pénz folyósítással.³⁸

A helyzet az 1580-as években sem javult. A kapitányoknak nem egyszer saját jövedelmükből kell megőlegezniük a zsoldot és a vár egyéb költségeit, hogy az indulatokat féken tartsák. Ráadásul ekkor már az Eger közvetlen szomszédságában lévő falvak (Felnémet, Ostoros, Tihamér) is a török adófizetői, viszont az egriek is kíméletlenül behajtják a saját részüket, ami pedig még tovább növeli a feszültséget. A pénzhiány enyhítésére, 1577 és 1583 között Kollonich, majd Ungnád elzalogosítják Solymost, Püspökít, Szentmáriát és Sajóhídvéget, viszont ezzel hosszabb távon csak ártanak, hiszen még tovább csökken az Egernek adózó települések száma. A környékbéli jobbágyokat már terménybeszolgáltatásra is kötelezik, így az idegen zsoldosokkal szemben a lakosság ellenszenva a végsőkig fokozódik.³⁹ Az 1578-as pozsonyi országgyűlésen már megfogalmazódik, hogy „*idegen, dolyfős, s a népet zsaroló katonasággal árasztatott el az ország minden fontosabb vára, s Eger vára is.*”⁴⁰ A rendek feliratban tiltakoztak a rossz viszonyok ellen, amelyben konkrétan a felnémeti lakosok panaszait tolmácsolták az udvar felé: „*míg az egri piacon a búza ára egy köbölért 1 forint 50 denár, a német katonáknak a vár tizedeiből bejött búzáat 60 denárért adják, s annyi díjat húznak, hogy abból két annyi magyar katonát lehetne tartani.*” Ungnád második kapitánysága, majd

később Balázdszéchy István irányítása alatt a válság mélypontjára jutott, a vár fegyverei közül is sok eltűnt. Ráadásul Ungnád özvegye – miután egyértelműen férjét tették felelőssé a történelemért és a kaotikus állapotért – csak hosszas vonakodás után volt hajlandó a katonák zsoldhátralékának legalább egy részét kiegyenlíteni, akik eközben szó szerint éheztek.⁴¹ 1593-ban végre megváltozott valamelyest a helyzet: kitört a tizenöt éves háború. Az egriek – élükön Rákóczi Zsigmonddal – harcba indulhattak a török ellen. 1593 őszén a magyar csapatok elfoglalták Füleket, Szécsényt, Bujákat és Ajnácskót. 1594-ben bevették Jászberényt, 1595-ben Balaszentmiklóst. 1596-ban pedig az egri őrség többsége is ott volt Hatvan hírhedt ostrománál, ahol a német zsoldosok lemészárolták a török asszonyokat és a gyerekeket is. A törökök ezt nem felejtették el, amikor még ebben az évben újra Eger alá érkeztek.⁴²

IV. Az egri vár katonasága és fegyverzete a XVI. század második felében

Eger vára őrségének állandó létszámáról már tettünk említést a korábbiakban. Összefoglalóan elmondható, hogy a XVI. század második felében ez a létszám jelentősen megnőtt. Dobó idején 200 lovas és 200 gyalogos katonában volt meghatározva, ez pedig nem volt semmiképpen sem elegendő az erőd hatékony védelméhez. Erasmus Teuffel generális is tömören megjegyezte, hogy „*Egerben igen kevés az ember...*” Az 1552-es ostrom előtt a várható török hadjárat eredményeképpen a létszámot valamelyest emelték, igaz, csak a gyalogságét, amely 1552 szeptemberére 278 főt számlált. A vár saját tüzérsége ekkor 11 pattantyúsból állott.⁴³ A győzelemhez természetesen alapfeltétel volt ennek az alig félezernyi katonaságnak a bővítése. Sikerült, így Dobó vára – a számtalan helyről küldött kisebb segédcsapatokkal, a királyi egységekkel, valamint a környékbéli jobbágyokkal, asszonyokkal és gyerekekkel kiegészülve – már kb. 2000 fővel szállhatott szembe az oszmán hadakkal.⁴⁴ A harcok után – mint már említettük – azonnal napirendre került az állandó őrség létszámának emelése. S bár Pallavicini javaslatát (600 lovas, 400 gyalogos) elvetették, azért mégis jelentősen növekedett a katonaság száma, 800 főre (400 lovas, 400 gyalogos), vagyis kétszer annyira, mint amennyi az ostrom előtt volt.⁴⁵

Ami a katonai szervezetet illeti, a gyalogosok két századra osztottan, egy-egy gyalogos kapitány irányítása alatt teljesítettek szolgálatot. A két kapitány 1551 és 1553 között Nagy Imre és Nagy Balázs voltak. 1553 novemberében valószínűleg átszervezték a gyalogságot, és átmenetileg Bornemissza Gergely került az élükre az esztendő végéig. 1553. január 1-én a század két kapitánya Filepp Demeter és Ghimes Ferenc lettek.⁴⁶ Ugyanekkor új tisztséget is létrehoztak: egy-egy alkapitány segítette ezután a századok hatékonyabb irányítását. A századok szakaszokra oszlottak, élükön tizedesekkel. 1557 után a gyalogság létszámnövekedése következtében már három századot találunk Egerben. A gyalogosok száma ekkorra már elérte a 400 főt, eltekintve most a kisebb ingadozásoktól (például a téli hónapokban mindig kevesebb katona szolgált, mint a tavaszi és nyári időszak alatt, télen ugyanis nem kellett a török főerők támadásától tartani). Meg kell említenünk a szinte kivétel nélkül idegen (főként német) származású tüzéretet, akiknek száma 5-10 fő körül mozgott a tárgyalt időszak során.⁴⁷ A fokozatos bővítés az állandó pénzhiány ellenére is folytatódott. A drinápolyi béke után az idegen zsoldosokkal felhígult az egri őrség. Mikor Ungnád Kristóf másodszor vette át a főkapitányi tisztséget 1583. október 27-én, a várban 500 lovas szolgált (a későbbi adatok tanúbizonysága szerint felük magyar volt, másik részük német) és 500 gyalogos. A gyalogság nemzetiségi összetétele már egyértelműen megállapítható: a források szerint 1577-

től 300 német landsknecht szolgált Egerben, vagyis ekkorra már csak 200 gyalogos volt magyar.⁴⁸ Az ezt követő időkből kevés adat maradt fent 1596-ig. Feltételezhető, hogy sok változás nem történt az állandó őrség létszámát és nemzetiségi összetételét tekintve, hacsak figyelembe nem vesszük a már említett szökéseket, amely elsősorban a magyarokra volt jellemző a súrlódások és a sok nélkülözés miatt. Valószínűsíthető, hogy a német zsoldosok közül kevesebben választották ezt a megoldást, ők inkább a lakosság további kiszípolozásával pótolták szükségleteiket. Összefoglalóan elmondható, hogy a XVI. század második felének végére már 1000-1100 főnyi őrség szolgált Egerben, viszont ezeknek a zsoldosoknak már több mint a fele idegen származású volt. A korábbi 400 fős, gyakorlatilag teljesen magyar nemzetiségű katonasághoz képest – főleg ha még hozzávesszük a fizetlenség következtében állandósult aggasztó harci morált – inkább csak mennyiségi változásról beszélhetünk, minőségi javulásról semmiképpen sem. Véleményünket az 1596-os események igazolják a legjobban.

Eger várának fegyverzete is jól tükrözi Bécs pénztelenségét. Fél évszázad alatt sem sikerült jelentős mértékben bővíteni a már 1552-ben is igen szegényes arzenált. A fegyverállományról a fennmaradt hadileltárak tudósítják az utókort. Sugár István tanulmányban összegezte a vár 1551 és 1560 között felvett adatait, célszerűnek tartjuk ez alapján táblázatban ismertetni Eger hadikészleteit, jelen esetben csak a tűzfegyverekre koncentrálva:⁴⁹

	1551	1553	1554	1555	1558	1560
Bombarda	4	3	3	4	5	7
Falkonéta	11	14	16	16	16	15
Mozsárpattantyú	3	3	2	2	3	4
Ágyúk összesen	18	19	21	22	25	26
Kézipuska	291	532	739	734	767	1051
Szakállas puska	343	338	404	404	341	182
Seregbontó	5	1	2	1	2	2
Duplaszakállas	1	1	1	1	1	1
Tüzes szerszámok	995	811	4056	4136	3786	17617
Óregágyúgolyó	235	380	839	839	939	1938
Falkonéta ágyúgolyó	2951	4010	4418	4417	7047	6869

A táblázatban nem soroltuk fel a különböző fajtájú kézfegyvereket: kopjákat, dárdákat, lándzsákat, alabárdokat, pajzsokat, vérteket és sisakokat. Bár ezek pontos száma is ismert, véleményünk szerint sokféleségük és bőven elegendő mennyiségük miatt nem szükséges rájuk részletesebben kitérni a dolgozatban. Annyit viszont érdemes megemlíteni, hogy ezen fegyverek közül tűnt el bizonyára a legtöbb az 1580-as években a nagy ínség miatt.⁵⁰ (Feltehetően a zsoldosok eladták őket, vagy pedig egyenesen elcserélték élelemre, ruhára, stb.) Külön nem részleteztük a lőpor- és a különböző, tüzes szerszámok gyártására is felhasználható nyersanyagkészleteket sem, mert ezekről is általánosan elmondható, hogy elegendő mennyiséggel rendelkezett velük a vár a mindenkori lőfegyverszámhoz viszonyítva. Az erődben egyébként lőpormalom is működött.⁵¹

Érdemesebb viszont kicsit nagyobb figyelmet szentelni a tűzfegyvereknek. Egy-két kifejezés itt talán magyarázatra szorul. 'Seregbontó'-nak hívták abban az időben az egymás fölé több, felfelé csökkenő darabszámú sorokba fektetett szakállas puskákból álló lőfegyvert. Ezt két kerék közé szerkesztették be, így könnyen mobilizálható volt. Egy ilyen fegyver általában

24-28 db szakállasból készült, amelyeket egyszerre, vagy gyorsan egymás után sütöttek el, tehát sorozatlövő volt. A tüzes szerszámok kategóriája sokféle eszközt foglalt magába: kénnel, szurokkal, faggyúval, lóporral töltött kisebb-nagyobb agyagedényeket, amelyek kánóccal voltak ellátva, s az ellenség közé dobva felrobbantak. Ide tartoztak a tüzes koszorúk és nyilak, s a tüzes furkók is.⁵² A tüzes szerszámokat folyamatosan készítették a XVI. század második felében, hiszen az 1552-es ostrom során igen hatékony fegyvereknek bizonyultak. Ezzel magyarázható számuk nagymértékű emelkedése, ahogyan azt a táblázat is mutatja. A legnagyobb problémát az ágyúk aggasztóan kis száma jelentette. Az 1552-es harcok után sem sikerült megfelelő mennyiségű löveget beszerezni, ráadásul a vár 4 db, viszonylag nagykaliberű bombardája közül kettő megsérült a harcok alatt, ezek közül az egyik olyan súlyosan, hogy már csak újabb ágyú öntéséhez való beolvasztásra találták alkalmasnak. A király az ostrom után küldött ugyan 6 db falkonétát (sugarágyú, 5. kép), de ezekről Bornemissza keserűen megállapította, hogy kis méretük miatt gyakorlatilag alkalmatlanok egy erőd védelmére. Lassú gyarapodást láthatunk a bombardák terén is, de az 1564-ben felvett hadileltár szerint még ekkor is csak 9 db ilyen nagykaliberű löveggel és 17 db falkonétával rendelkezett a vár, ami az erőd nagyságához képest elenyészően kevés. 1596-ig még nyilván gyarapodott valamelyest az ágyúpark, de bizonyos, hogy számottevő mértékben nem – források hiányában nem lehet megállapítani. Elegendő számú ágyú azonban – ismerve a körülményeket – bizonyosan nem állt a védők rendelkezésére, amellyel az 1596-os ostrom alatt ellensúlyozni tudták volna a törökök 23 db nagykaliberű faltörő bombardáját és száznál több kisebb lövegét.⁵³

V. Az egrí vár restaurálása az ostrom után

„Ez sok törés, rombolás hogy meglőtt vala,

Lovon es várba bémehetnek vala...” – írja Tinódi a török ágyúk pusztításairól 1552-ben.⁵⁴ Ugyanerről számol be Dobó az ostrom után Nádasdy Tamás országos főkapitánynak: *„a vár annyira le van rombolva, hogy a földdel szinte egyenlőnek mondható, és inkább sík mezőhöz, mintsem várhoz hasonlít”*. Hasonlóan tudósít egy másik szemtanú levele is: *„a falakon (természetesen csak helyenként) lovas szekérral is át lehet menni”*. Vagy ahogyan Paksy Jób komáromi várkapitány írja: *„a szorgos ágyúzás révén oly magasságú maradt (a fal), hogy a földtől az ember torkáig ér.”*⁵⁵ Ezek a tudósítások valószínűleg egyáltalán nem túloznak. Könnyen elképzelhető, milyen pusztítást végeztek a török ágyúk a 38 nap alatt. Különösen nagy károk keletkeztek a külső és a belső vár déli találkozásánál (Szeplet) és a már említett helyeken, ahol a falak könnyen megmászhatók voltak. A Föld- és a Tömlőc-bástyák szinte teljesen lerombolódtak, súlyosan megrongálódott a belső vár északi falszakasza, az Ó-Kapu-bástya (maga Dobó volt kénytelen szétlővetni, mint már említettük) és a külső vár keleti falszakasza, illetve két sarokbástyája. További súlyos károkat okozott a székesegyház október 4-én történt felrobbanása is.⁵⁶ A rommá lőtt erősséget minél gyorsabban újjá kellett építeni, hiszen okkal tarthattak újabb támadástól. A török nyíltan hangoztatta, hogy tavasszal visszajön Eger alá. S ha ettől komolyan nem is kellett tartani, mindenképpen lehetett számolni kisebb csapatok esetleges akcióival.⁵⁷ Dobó már említett, Nádasdyhoz írt hivatalos jelentése is kéri az uralkodót, hogy *„hasson oda, hogy a vár ismét védhető állapotba helyeztessék”*.⁵⁸

Dobóék lemondása után Bornemissza Gergelyre várt az erőd újjáépítése. A több hónapos huzavona után, 1553 tavaszán végre megérkezett Egerbe a bécsi udvar által küldött első

építész, Maria Specie Casa. Bár neki – az anyagi feltételek hiánya miatt – még nem volt lehetősége komolyabb munkák elkezdésére, jól ismerte a vár alaprajzát és a korábbi építkezéseket, hiszen 1552 előtt is dolgozott már Egerben. Mikor a várba érkezett, Bornemissza tervei szerint már javában folytak a munkálatok, amelyekről a híres itáliai építész is elismerően nyilatkozott a kamarához írt jelentésében.⁵⁹ Nemsokára az udvar is hajlandónak mutatkozott nagyobb mértékű segítségnyújtásra. Még tavasszal Egerbe küldik Bécs erődítésügyi főellenőrért, Schallautzer Hermes-t, aki 25 kőművessel érkezik a várba. Majd két neves katonai építész is érkezik, Francesco Pozzo és Sigismondo Prato Vecchio, mindketten itáliaiak. Az építési munkálatokat ekkor a szintén olasz Antonio Voltolin irányítja 1555 őszéig.⁶⁰ Számára, az Udvari Kincstár nyugtája alapján, 5000 forint költséget számoltak el.⁶¹ Működésük eredményeként 1556-ig Eger vára csaknem visszanyerte az ostrom előtti állapotát, illetve valamelyest ki is bővült, de alapvetően elavult technikai színvonala nem sokat változott. Lássuk most ennek a három esztendőnek az építési munkálatait kicsit részletesebben. (5. ábra)

1. Újjáépítik, illetve helyreállítják a lerombolt falakat, új tetőt kapnak az épületek, kijavítják a megsérült ablakokat, ajtókat, stb.

2. A szintén restaurált Föld-bástyától kiindulva új falat húznak a belső vár északi oldalán, nagyjából párhuzamosan a püspöki palota külső falával (7. kép). A fal hossza az ábra alapján mintegy 220 méter, amely a Föld-bástyától számítva kb. 170 méter után tompaszögben megtörik, s így halad tovább keleti irányban, követve a főfalak futását. Az új fal a belső várat erősítette meg: annak északkeleti sarkáig tart, ezáltal is csökkentve valamelyest a Királyszéke nyomasztó fölényét. A főfalakkal együttesen így létrejött az északi falszoros.⁶²

3. Maga a főkapitány tervei alapján kezdtek el építeni egy új bástyát a Szegletnél. Itt a török ágyúk teljesen földig rombolták a falakat, Bornemissza pedig kiválóan felismerte a hely hadászati jelentőségét és korábbi hiányosságát, ezért új védmű megépítése mellett döntött. Az új bástyát *Bornemissza-bástyának* nevezték el később (8. és 9. képek). Építése igen hosszasan elhúzódott, csak az 1570-es évek elejére fejezték be teljesen.⁶³ A védmű megerősítette a Szegletet, óvta azt a közvetlen törtétéstől. Két szinten kialakított lőréséből pedig hatékonyan tűz alá lehetett venni nemcsak a Varkoch-kapubástya kelet felé néző oldalát, hanem fedezni lehetett a belső vár keleti falszakaszát, a Szentély-bástya előterét és a két várrész közötti árkot is. Különösen fontos, hogy a Közép-kaput is tűz alatt tudta tartani, így ha az ellenség beveszi a külső várat, az új bástya hathatós segítséget képes nyújtani a belső vár további védelméhez. A védmű hibája viszont, hogy lőrésai fedezetlenek, így közvetlenül támadhatóak.

4. Új bástya épült a belső vár északkeleti szegletén is, amelyet a későbbi főkapitányról *Zárkándy-bástyának* neveztek el (Zárkándy Pál 1553–1556 között másodkapitány). Ide futott be az új falszakasz keleti vége. A bástya viszonylag nagyméretű, a Sándor-bástya felhasználásával alakították ki, valószínűleg 1555–1556 folyamán. Innen fedezni lehetett az északi falszakaszt, mind a Tömlöc- mind pedig a Bolyki-bástya irányába, mindkettő felé több lőrés nyílt belőle, amelyek azonban szintén fedezetlenek voltak.⁶⁴

5. Bornemissza újjáépítette az ostrom alatt gyakorlatilag teljesen megsemmisült *Bolyki-bástyát* a külső vár északkeleti sarkán.⁶⁵

6. A belső vár piacterén új magtár épül, valamint új börtönt is kialakítanak.⁶⁶

7. A súlyosan megrongálódott nyugati falszakaszt és a Dobó-bástyát restaurálják, s itt a falakat jelentősen meg is vastagították.⁶⁷

8. Kitisztítják és kimélyítik az árkokat, megtisztítják a kutakat, ezenkívül két új kutat is fúrnak a külső vár mély, száraz árkában, a Közép-kapu előterében.⁶⁸

* * *

A munkálatokban elsősorban jobbágyok vettek részt, az egricken és a környékbélieken kívül kecskeméti, nagykőrösi, kunok, jászok, stb. – vagyis a hódoltság területéről is. Emellett a váron török foglyok is szép számban dolgoztak, velük rendszerint a legnehezebb fizikai munkát végeztették.⁶⁹ Jobbágyok munkája folyt a környező kőbányákban, ők végezték a fuvarozást, utakat is építettek. Velük hozatták rendbe a palánkfalakat, ők mélyítették ki az árkokat, erdőt is irtottak a szükséges famennyiség kitermelése céljából. Gyakran fegyveres erőt is be kellett vetni egyes falvakban, hogy a lakosságot a robot elvégzésére kötelezzék, mivel a környék jobbágysai nem egyszer megtagadták a munkára való kivonulást. 1555-ben Zárkándy Pál például börtönbe vetette a jászberényi bírót és polgárokat emiatt, és 800 forint 'ostoradór' is követelt rajtuk.⁷⁰ A nagyobb szaktudást igénylő feladatokat – kőművesmunkákat, üvegezést, tetőfedést, zárjavításokat, fazekasmunkákat, kútfúrást, stb. – mesterekből végezték, sok esetben külföldről érkezettek (olaszok, németek, csehek, stb.). A külföldiek – a számadások szerint – havibért kaptak munkájukért, a magyarok pedig napidíjat, amelynek összege lényegesen alacsonyabb volt idegen társaik fizetésénél. Sőt sokszor meg sem kapták pénzüket, s egyéb más visszaélések is történtek a bérezéssel kapcsolatban. Maga az építési idény, az időjárástól függően, március–április tájékán kezdődött, és október–november körül fejeződött be. De ha szükséges volt, néha a legkeményebb télben is folyt a munka, például az 1552-es ostrom után közvetlenül, hiszen a súlyosan megrongált várat a lehető leghamarabb ismét védhető állapotba kellett helyezni. Ha viszont szüneteltek a munkálatok télen, az amúgy jól fizetett külföldi mesterek sorsa is nem egy esetben sanyarúvá vált, számtalan panaszlevelet ismerünk elmaradt fizetéseikkel kapcsolatban.⁷¹

Összefoglalóan elmondható, hogy az egrai vár az 1550-es évek végére visszanyerte az ostrom előtti állapotát, sőt egy-két helyen ki is bővült, viszont továbbra sem állt korszerű technikai színvonalon. Éppen ezért szükségessé vált további fejlesztése, modernizációja, ami viszont hatalmas összegeket igényelt. Bécs pedig csak több éves húzódozás után mutatott végre hajlandóságot a nagyobb horderejű építkezések megindítására.⁷²

VI. Az egrai vár korszerűsítése és átépítése erődde

A fokozatos oszmán terjeszkedés bebizonyította a Habsburgok számára, hogy egyedül a magyarországi végvári rendszer képes annak megállítására. A török elleni, offenzív jellegű európai összefogásra a korabeli politikai helyzet miatt ugyanis nem volt remény. Emellett, mint már láttuk, a bécsi udvar állandó pénztelensége következtében még elegendő számú zsoldosereget sem tudott fenntartani, a végvárak őrségét nem volt képes rendszeresen fizetni. Megváltásként lehetett ezért értékelni a szultán és Rudolf császár között megkötött, 1568-as drinápolyi békét, majd az Erdéllyel aláírt speyeri szerződést. Mindkét okirat megalkuvást (is) jelentett a dinasztia számára, viszont a törökkel való tartós béke lehetővé tette, hogy a magyarországi erősségek korszerűsítése végre napirendre kerüljön. A drinápolyi béke ugyan megtiltotta, hogy új várakat építsenek, de azt nem, hogy a már meglévőket tovább erősítsék.⁷³ Mivel pedig a végvári vonal két stratégiai fontosságú pontja, Gyula és Szigetvár 1566-ban a török kezére jutott, Eger hadászati jelentősége különösen megnőtt. A vár clavult

színvonala jól ismert volt a központi szerveknél, erre utalnak az évenként beküldött várvizsgáló bizottsági jelentések is. Ezek szerint Eger erődje olyan gyenge állapotban van, hogy még egy kisebb török támadást sem lenne képes visszaverni.⁷⁴ Szemléletes példa az 1558-as jelentésből, hogy *“a sétálók tető nélküliek, az öröket semmi nem védi az időjárás viszontagságai ellen, s gerendái olyan korhadtak, hogy – főleg éjszaka – életveszélyes rajtuk a közlekedés... a vár árka szemetes.”*⁷⁵ A határvárak korszerűsítésére létrehozott új központi szerv, a Haditanács ezért 1568 februárjában Egerbe küldte az itáliai Pietro Ferrabosco-t azzal a feladattal, hogy készítse el a vár alaprajzát. Az építész február 26-ig el is készült a feltérképezéssel, s javasla-
taival mellékelve felküldte azt Bécsbe (6. ábra).⁷⁶ Vegyük szemügyre a vár 1568-as állapotát Ferrabosco rajza alapján: láthatjuk, hogy gyakorlatilag nem sokat változott az erősség 1552 óta. A már említett építkezéseken kívül (északi külső fal, Bornemissza-bástya, Zárkándy-bástya, nyugati falvastagítás) nagyobb horderejű változtatásokra nem került sor, a munkálatok inkább a korábbi állapot helyreállítására összpontosultak.

Eger jelentős, rendszerszerű korszerűsítésére azonban már korábban is készült nagyobb tervezet: Paolo Mirandoláról van szó, aki 1560 júniusától 1561 március végéig volt az építési munkák irányítója.⁷⁷ A 6. ábrán látható, hogy Ferrabosco neki tulajdonítja a nyugati falszakasz Dobó-bástya és Tömlőc-bástya között húzódó részének megvastagítását. Mirandola legalább két tervváltozatot terjesztett fel akkor Bécsbe, ezek közül a kisebbik (7. ábra) csak a belső vár megerősítésére koncentrált, de ez is igen nagyszabású. Többek között az alábbiakat tartalmazza:

1. A Föld-bástya nehezen védhető palánkjai helyére viszonylag nagyméretű, közel derékszögű hegycsúccsal rendelkező fülesbástyát. Így azon biztonságosabban lehetne elhelyezni a tűzértséget, s a vár ütegei innen megfelelő oldaltűzet tudnának nyitni az északi falszoros előterére, valamint a másik oldalon a Dobó-bástyáig, amelynek északi homlokvonalát illetve az előtte lévő térséget is hatékonyan tudnák pásztázni. Mirandola elgondolása helytálló, a gyenge Föld-bástya helyére épített kőből készült fülesbástya megszüntette volna a hely rendkívül könnyű támadhatóságát. Érdemes itt megjegyezni, hogy a későbbi tervek is egyet-
értenek Mirandolával, ezen a ponton mindegyik nagyméretű fülesbástyát javasol.

2. A várrész délnyugati sarkán ötszögletű bástyát tartalmaz a terv, amelyről a nyugati falszakasz másik felét lehetne fedezni oldalazó tűzzel. A bástya fül nélküli, és ez valamelyest érthető is, hiszen a tervezett védmű és a Dobó-bástya közötti, négyszög alapú középkori kis torony valamelyest kiugrik a fal síkjából, ezáltal egy bástyafül mögött elhelyezett tűzértsé-
nek nem maradt volna elegendő kilövési szöge. Viszont így fedezetlen lőállásokat kapunk, az ellenséges tűzértség pedig kiválóan fel tudja állítani ütegeit a vártól nyugatra, sík terepen. Vagyis célszerűbb lett volna az említett kis tornyot lebontásra javasolni, és biztonságosabb fülesbástyát tervezni. Mirandola mellett szól viszont, hogy a meredek nyugati falszakaszon nem kellett komolyabb gyalogsági támadástól tartani, így – minden bizonnyal figyelembe véve a várhatóan szűkös anyagi lehetőségeket is – inkább a vár gyengébb pontjaira koncentrált tervezetében.

3. A külső és belső vár déli kapcsolódásának helyén (Szeplet) szintén új bástyát láthatunk, amelyet a Mirandola a Bornemissza-bástya köré épített volna. Érdekes megfigyelni, hogy a védműnek csak az északi szárnyán van fül kialakítva, amely a Közép-kaput és a Szentély-bástya egy részét lenne hivatva fedezni. A bástya másik, Varkoch-kapura néző szárnya viszont fül nélküli, pedig az 1552-es tapasztalatok megmutatták, hogy a várnak ez a szakasza igen eredményesen támadható az ellenséges ütegek által.

4. A Zárkándy-bástya mögött, a belső vár északkeleti sarkán fül nélküli bástyát tartalmaz a terv, amely egyrészt az északi falszorost fedezné, dél felé eső része pedig a Szentély-bástyát, illetve annak előterét.

5. A belső várban, felhasználva a már meglévő építményeket, egy újabb védelmi öv kiépítését is javasolta Mirandola. Ennek létjogosultsága vitatható, ismerve a belső vár viszonylag jó védhetőségét – főleg ha a Föld-bástya helyén erős fülesbástya épül – és az 1552-es ostrom tapasztalatait.

6. A külső várat gyakorlatilag eltünteti a terv, pontosabban töredékére zsugorítja. Az ábrán látható, hogy inkább csak elővédműként számol vele az olasz építész. Az Almagyar-hegy felőli védelmét egy félbástyával (déli sarok) és egy ötszög alapú, fül nélküli bástyával (északi oldal) kívánta megoldani.

* * *

Mirandola elgondolása mindenképpen helyes abban a tekintetben, hogy a külső vár – akkori állapotában – több terhet jelentett a védelem számára, mint amennyi hasznot hozott. A tervben a külső vár nem kúszott volna fel az Almagyar-hegy oldalára, ezáltal lehetőség lett volna később komolyabb palánkmű, árokrendszer vagy bármely egyéb külső védmű kialakítására is, amellyel ellensúlyozni lehet a magaslat okozta hátrányokat. Tervének ez a része egyedülálló, a későbbi tervezetek egyike sem gondol erre a szerencsés megoldásra. A belső várra vonatkozó elképzeléseit nézve – kivéve talán a belső védvonal kialakítását célzó javaslatát – tervezett újításai többnyire logikusnak és pénzügyi szempontból is realinak tűnnek, bár a külső vár ilyen mértékű elbontása bizonyosan nagyobb összeget emésztett volna fel. Mirandola előbbi tervét elutasították, másik javaslatát (8. ábra) viszont Bécs jóváhagyta, bár alig készült el belőle valami. Megvastagították a Dobó-bástya melletti falszakaszt, mint már említettük. Kifalazták a Bebek- és Bolyki-bástyák holttereit, valamint megerősítették a Középkaput. Ez a terv is hasonlóan kívánja megerősíteni a belső várat, mint az előző tervezet, viszont meghagyja a külső vár eredeti kiterjedését. A várrész belsejében azonban két nagyméretű, négyszög alapú védművet láthatunk, amelyek a belső palánkműhöz csatlakoztak volna. Feltűnő újítás a tervben, hogy az egész vár körül, az árokvonalon túl fedett utat is javasol az itáliai építész. Utóbbi elgondolásai viszont már nem valósultak meg, ahogyan azt a Ferrabosco-féle felmérés tanúsítja. A Haditanács, miután Ferrabosco alaprajzát áttanulmányozták, a kor tekintélyes szakembereit bízta meg Eger korszerűsítési terveinek elkészítésével: Franz Poppendorf-ot, Niklas von Salm-ot (a tanács két tagját), valamint az itáliai Ottavio Baldigara-t. Emellett kikérték a szintén olasz Carlo Theti véleményét is.⁷⁸ Poppendorf és Salm együtt készítettek egy tervezetet, amelyből végül is Poppendorfnak egy önálló terve (9. ábra) sarjadt ki. Baldigara erre szintén benyújtotta javaslatát, amely „A” terv néven vált ismertté. A külső vár modernizációját tekintve a Haditanács Baldigarának adott igazat, s meg is bízták elképzelései megvalósításával. Több más pont viszont még évek múlva is vita tárgyát képezte. Nem tudták eldönteni, hogy melyik építész támogatassák a két várrész csatlakozásának kérdésében, valamint a belső vár átalakításának mértékében. Ezekről még 1572-ben is folytak a tárgyalások Baldigara és a Haditanács között, de végül is az ő tervei kaptak jóváhagyást.⁷⁹ Azt a feljegyzésekből és a régészeti feltárásokból biztosan tudjuk, hogy 1572-ig megépült a délkeleti fülesbástya északi füle és az ehhez tartozó homlokvonal is, tehát a bástya mintegy fele, de a két várrész csatlakozásában még nem született döntés.⁸⁰

Poppendorf és Baldigara terveiben a külső és a belső vár csatlakozását tekintve mutakö-

zik a legjelentősebb eltérés. Baldigara úgy kívánta a kérdést megoldani, hogy a belső vár délkeleti fülesbástyájának déli homlokvonaltól továbbviszi keleti irányba, ezzel egy nagyobb fülesbástyát képezve, amelynek nyugati füle megegyezik a délkeleti fülesbástya nyugat felé néző fülével, míg keleti füle az Ó-Kapu-bástyánál helyezkedik el. Poppendorf elvetette ezt az elgondolást, az ő terve jobban igazodik a vár meglévő falaihoz, s kisebb alapterületű bővítést is javasolt. A külső várnak ezen a helyen csaknem derékszöveget alkotó falait kívánta felhasználni egy új fülesbástya kiépítésére. A bástya nyugati füle a Bornemissza-bástya mögé került volna, míg keleti füle – hasonlóan Baldigara elképzeléséhez – a külső vár délkeleti sarkán kialakítandó fülesbástyához lett volna igazítva, az Ó-Kapu-bástya teljes mellőzésével. A két tervezet között jelentős különbség mutatható még ki a belső vár északkeleti valamint délnyugati bástyáinak megoldásánál is. Az utóbbit Poppendorf úgy kívánta kialakítani, hogy a bástya keleti füle a Varkoch-kapuból indulna ki, teljesen magába foglalva azt.

A két terv közül Poppendorffé az egyszerűbb és az olcsóbb megoldás. A feltárt maradványok alapján biztosra vehető, hogy a belső vár északkeleti és délkeleti fülesbástyái, a kettőt összekötő falszakasz illetve az abban futó folyosók Baldigara elgondolásai szerint épültek fel – írja Kozák Károly.⁸¹ Viszont elég valószínűnek tűnik, hogy Poppendorf tervezete sem maradt teljes egészében papíron. Ezt erősíti meg Révai Ferenc 1588. évi jelentése is, amelyben a belső vár átalakításának mielőbbi befejezését javasolja, ti. ha az „*nem lehetséges az eredeti* (minden bizonnyal a Baldigara-féle) *tervek szerint, akkor a kisebbített formát valósítsák meg.*” Mivel pedig Poppendorf terve a belső várat tekintve kisebb alapterületű változtatásokat irányoz elő, Révai itt valószínűleg az ő tervezetére utal.⁸²

Eger várának modernizációja tehát alapjában véve Ottavio Baldigara, a kor egyik legkiválóbb építészének elgondolásai szerint történt. Nézzük meg kicsit részletesebben végleges terveit, illetve hogy ezekből mennyit sikerült a gyakorlatban is megvalósítani. (10. ábra Baldigara a belső várat viszonylag szabályos ötszög alakú erősséggé kívánta kiépíteni, sarkain korszerű fülesbástyákkal. Ezek közül három már meglévő védművek elé épült volna: a nyugati falszakasz közepén a Dobó-bástya elé, az északnyugati sarkon a Föld-bástya helyére, valamint az északkeleti sarkon a Zárkándy-bástya felhasználásával. A másik két fülesbástya közül az egyiket a Varkoch-kaputól nyugatra, a belső vár délnyugati sarkára tervezte az építész. Poppendorffal ellentétben ő érintetlenül hagyja a Varkoch-kaput. A másik bástyát pedig a belső vár délkeleti sarkán képzelte el a Bornemissza-bástya előtt, vagyis a külső vár déli csatlakozásánál. Az ábrán látható, hogy Baldigara nem sokat kívánt hasznosítani az eredeti falakból – az északi külső fal, a Zárkándy-bástya és a keleti fal egy részének kivételével. Az új erősség ugyanis a régi vár falai köré, nagyjából azokkal párhuzamosan épült volna fel, így az új és a régi falak falszorost alkottak volna egymással. Az itáliai rendszerekhez híven kizárólag egyenes kurtinákat tartalmaz a terv.

Baldigara új alapokra akarta helyezni a belső vár védhetőségét. Az ellenséges gyalogság által meredeksége miatt amúgy is nehezen megmászható nyugati falszakaszt három korszerű védmű erősítette volna tovább. A kritikus pontnak számító Föld- és Tömlöc-bástyák helyén képzelte el a legnagyobb méretű fülesbástyát, amelyről hatékonyan lehetett volna fedezni az északi falszakaszt is, közösen az északkeleti fülesbástyával, vagyis keresztműzbe fogva azt. Az ábrán látható, hogy a belső vár többi bástyája közel azonos nagyságú. A nyugati oldalon tervbe vett három új védmű szinte lehetetlenné tette volna a falak elleni rohamot, hiszen a bástyák egymástól megfelelően kis távolságra fekszenek ahhoz, hogy kézfegyverekkel is hatékony fedezetet biztosíthassanak a kurtinák illetve egymás számára.⁸³

Baldigara „C” terve (11. ábra), az új bástyákon és falakon kívül, a belső várra nézve egyéb módosításokat is tartalmaz. Látható, hogy a régi ágyúdombok – mivel feleslegessé váltak – ki vannak pontozva, tehát az építész elbontásra javasolja őket. Ugyanezen ok miatt le kell bontani a Föld-bástyát, a Zárkándy-bástyát és a Szentély-bástyát, a két várrészt elválasztó árok ellenlejtőjét pedig ki kell kövezni. Baldigara szerint (a rajzon lévő szöveges kiegészítései alapján) a belső vár északnyugati bástyájáról hatékonyan tűz alá lehet venni a Királyszéke magaslatot. A belső vár északkeleti bástyáját magasabbra kell építeni, mivel az *„egy nagy gödörbe száll le, hogy a mezőt védje.”* Magát a belső várat erősen kritikus szemmel nézte az építész *„annyira be van építve templomépületekkel s házakkal, hogy abban sem béke, sem háború idején elegendő tér nincsen”*, átalakításra viszont nem tesz javaslatot, kivéve az ágyúdombok eltüntetését. Lebontásra ítéli azonban a külső vár belsejében körbefutó palánkerődítést, ami *„a legrosszabb egész Egerben.”* Az ábráról készült fotóról lemaradt Baldigara megjegyzése az Almagyar-hegyről, *„ahonnan a belső várat minden formában lehet löni”*, emellett hibásnak tartja a külső vár előtt húzódó árok kialakításának módját is: *„az ellenség az árokba mindjárt az első órában betelepедne, s kész sáncai volnának.”*⁸⁴

A belső és a nehezen védhető külső vár között többszörös védelmi vonalat láthatunk. Először is a belső vár keleti falát, amelyet a Szentély-bástya kiiktatásával a két fülesbástya fedez, azután a már korábban is meglévő árkot, végül annak külső oldalán egy új falszakaszt. Utóbbi középtájon tompaszögben megtörik, igazodva a belső vár északkeleti és délkeleti bástyáinak homlokvonalaéhoz.⁸⁵ A külső vár déli csatlakoztatásáról már szoltunk a Poppendorffal való vita kapcsán, s megemlítettük, hogy ezt Baldigara a belső vár délkeleti fülesbástyájából kiindulva egy új bástyával kívánta megoldani. Ennek a hatalmas védműnek a keleti füle – akárcsak Poppendorfnál – az Ó-Kapu-bástya helyén épült volna. Innen fedezni lehet a külső vár délkeleti sarkát is, ahol Baldigara szintén fülesbástyát javasol, akárcsak az északkeleti sarkon a Bebek- illetve a Bolyki-bástyák helyén. A két új védmű az Almagyar-hegy felé volt hivatott védelmet nyújtani. Figyeljük meg, hogy a két bástya kialakítása kevésbé szerencsés, mert túlságosan hegyes a csúcscsögük. A távolságuk viszont megfelelően kicsi, így a kölcsönös fedezetet biztosíthatják egymás számára. Meg kell még említenünk a külső vár északi csatlakozását, amelyet Baldigara a délihez hasonlóan akart megoldani: a belső vár északkeleti bástyája külső homlokvonalaának továbbvitelével egészen a külső vár északkeleti bástyájáig, amely a falszakasz védelmét biztosította volna a rohamok ellen.

A korszakban újonnan épített, illetve a modernizált várakat tekintve eltérő vélemények alakultak ki azzal kapcsolatban, hogy az adott erősség ó- vagy új-olasz rendszerű-e? A hagyományosabb nézet képviselői Pataki Vidor felosztását veszik alapul, amely szerint a drinápolyi békét követően hazánkban csak új-olasz rendszerű építkezésekkel találkozunk.⁸⁶ Eszerint Eger vára is új-olasz rendszerű erősség. Domokos György viszont felhívja a figyelmet arra, hogy a konkrét időpontokhoz kötött felosztás nem túl szerencsés, célszerűbb a magyarországi végvári rendszer fejlődését egyetlen összefüggő folyamatnak tekinteni.⁸⁷ Emellett tévedés – mondja Domokos – a fülesbástya megléte alapján azonnal új-olasz rendszerről beszélni, hiszen ilyen védműveket már az 1500-as évek elején is találunk Itáliában. A megítélésnél a bástyaszárny méretének és kialakításának kell az egyik fő szempontnak lennie. Az óolasz típusú szárnyak ugyanis szűkek, és bennük a tüzérség többnyire fedetlenül van elhelyezve. Ezzel szemben például Eger tágas és többszintes kazamatái már igen korszerűnek számítottak a kor hadászati követelményeihez képest.⁸⁸ Mindemellett egy erősség ilyen szempontú megítélésénél figyelembe kell venni a többi tényezőt is: a bástyák mérete és

alakja, egymástól való távolságuk és ebből adódóan a kurtinák hossza, elővédművek megléte vagy hiánya, szabályos-e az alaprajz vagy sem, stb.⁸⁹ Mindezek alapján pedig azt kell mondanunk, hogy Baldigara vára nem új-olasz rendszerű erősség – még papíron sem az. Igaz, hogy a belső vár viszonylag szabályos ötszög alapú, és bástyái is megfelelő közelségben fekszenek egymáshoz, viszont – kivéve talán a Föld-bástya helyére tervezett – nem elég nagyok, a külső vár két keleti sarokbástyája pedig túl hegyes is.⁹⁰ Baldigara nagy érdeme, hogy korszerű kazamata- és folyosórendszert is tervezett a bástyákban és a falak alapjaiba építve, fedett, többszintes ágyútermekkel, tágas kaszárnyahelyiségekkel, aknafelügyelő folyosókkal. Nem tudta viszont maradéktalanul megoldani a külső vár kedvezőbb kialakítását. A várrész alapterületéből nem csökkentett (mint azt Mirandola tette volna kisebbik tervében), vagyis az továbbra is veszélyesen felkúszik az Almagyar-hegy oldalára. Hibának tarthatjuk még a külső várral kapcsolatban, hogy annak északi falszakaszát nem lehet két irányból tűz alá fogni, védelmét az északkeleti sarokbástyának kell egyedül ellátnia, emellett ez a fal túl hosszú is a kézfegyverek hatásos lőtávolságához képest.

Ezek voltak tehát a tervek, most vizsgáljuk meg, mennyit sikerült ezekből megvalósítani! Baldigara Bécsben kiválasztotta munkavezetőit, Falubrese Jakab és Da Ponto Bertalan itáliai építőmestereket, utóbbinak segítse – majd később Baldigara utóda – a szintén olasz Christoforo Stella.⁹¹ A munkálatokat már a kezdetekkor beárnyékolta a pénzhiány, amely a sok utólagos tervezetésnek és a bécsi húzódozásnak is fő oka volt. Az egeri vár bármelyik tervének megvalósítása horribilis összegeket kívánt, ehhez pedig semmiképpen sem volt elegendő az addig ráfordított püspöki harmad (maximálisan évi 15 000 forint), igénybe vették tehát négy jobbágymegye hadiadóját, a Pestig terjedő hódoltsági terület minden behajtható robotját, valamint az egeri káptalan jövedelmének tekintélyes részét is. Ezekkel egészítették ki a Kamara által évente kiutalt 4000-5000 forintot.⁹² A bevételeket azonban nem lehetett teljes egészében az építkezésekre költeni, hiszen egyrészt a beígért központi pénzek rendszeresen elmaradtak, vagy csak a töredékük érkezett meg Egerbe. Másfelől pedig a vár költségvetésének jelentős – néha pedig teljes – részét a zsoldhátalékok kiegyenlítésére, élelemre vagy éppen a hiányos fegyverezéssel bővítésére kellett fordítani.⁹³

Ottavio Baldigara tizenhárom évig, 1569-től 1582-ig foglalkozott az egeri vár korszerűsítésével, majd – megelégedve az állandó pénzhiányt és az ebből fakadó kényszerű egyszerűsítéseket, módosításokat – távozott posztjáról, és elhagyta Egeret. A munkálatokat ezután Christoforo Stella vezetésével folytatták.⁹⁴ A súlyos anyagi gondokat egyébként Baldigara kezdettől fogva nehezményezte Bécsbe küldött leveleiben, többször is említve, hogy a fizetésbeli késedelmeket a munkások nem bírják és elszökdösnek, pedig ő mindenben a takarékosságra törekszik. Szinte minden javaslatában ott szerepel a következő kitétel: „igen kevés költséggel” vagy hogy „a Kamara újabb költsége nélkül” így és így lehetne siettetni az építkezéseket.⁹⁵ A munkálatokat Falubrese irányításával kezdték el 1569-ben, Baldigara terveit követve. 1570 végéig elkészült a Zárkándy- és a Bolyki-bástyák közötti fal, valamint az új bástyák alapjainak egy része, az árkokat pedig kimélyítették.⁹⁶ A 10. ábrán látható, hogy 1572-ig ezeken kívül csak a külső vár délkeleti bástyájának nagy részét és a belső vár szintén délkeleti fülesbástyájának felét sikerült megépíteni. De már megkezdték ekkor a két várrész elválasztó egyenes falszakasz építését is, s ezzel a Szentély-bástya lebontását. Az 1577. évi haditanács ismételten jóváhagyta Baldigara elképzeléseit, és további 60 000 forintot irányzott elő azok befejezésére, három évre elosztva.⁹⁷ Ebből az időből maradt ránk Baldigara végleges terve (10. ábra), valamint egy igen értékes *részletterve* is (12. ábra). Az ábrán két

bástya sematikus alaprajza (E és F), háromféle falmegoldás keresztmetszetben (C, H, A), az általa épített várfalszerkezetéről egy felülnézet (B) és egy belső oldalnézet (I), valamint egy bástyáról való felülnézeti rajz (G) látható. Az ábrához csatolt írásbeli jelentés – többek között – az alábbiakra tér ki:

1. „A fal 6 ölnyi magasságánál 1 ölet hajoljon befelé az alapvonalától (lásd G), 3 öl magasságnál belülről csökkenjen a fal vastagsága 1 öltre, és így épüljön még fölfelé 5-6 ölet. Belülről, egymástól 1 öl és 3 lábnyira, 1 öl szélességű pillérek támogassák (A és B). Felül 17-21 láb vastag és 6,5 láb magas földmellvéd készüljön, alkalmas lőréssekkel.”

2. „A bástyákat (E és F) széles szárazárok vegye körül, ennek közepén vízesárok legyen, amelybe 1,5 láb mélységű gödrök legyenek sakktáblaszerűen belesüllyesztve. Ahol nem lehet az árokba vizet vezetni, a fal alapjában ellenakna készüljön, vagy a régi és az új fal között (A) vagy a várfalban és azon kívül (C). Mansfeld gróf szerint az ellenlejtőben is kell csinálni egyet (C ábra D pontja), hogy ezekből meg lehessen figyelni, hol akar az ellenség beásni.”

3. „Ahol olyan talaj van, hogy az árokkal mélyre kell és lehet menni, mint a külső Királyszéke és Tihamér felé néző bástyáinál, ott egy külső alacsony falat is kell építeni 4-5 öl magasságra, ezeket 'fossa brea'-knak⁹⁸ (H) nevezik. De nem kell mindenütt ezt alkalmazni, csak a külső várnál...”

4. „Mindegyik bástyán (F) két rejtekkapu (i) legyen az orechionok⁹⁹ (abcd) belső oldalán, ez olyan széles és magas legyen, hogy egy lándzsás katona éppen ki és be tudjon férti rajta; ezek vasajtóval lesznek zárhatók és béke idején be is legyenek falazva.”¹⁰⁰

5. „Az orechionok védelme alatt kétszer boltozott kazamaták készüljenek az ágyúk számára (E, g, h), akár egymás mögött három is, hogy ha az elsőt az ellenség szétlőné, a többiből tovább lehessen ágyúkkal löni. Ebbe Poppendorf is beleegyezett, s az egyik bástyán már meg is csináltuk.¹⁰¹ Itt az a lőrés, amely a legközelebb van a falhoz, úgy legyen elhelyezve, hogy az egész falhosszat, a saját orechionjának belső oldalát és az árok egész szélességét tűz alatt tarthassa. A másiktól, az orechion mellettől, legalább a fal felét, a szomszéd bástya orechionjának sarkát és egész külső oldalát lehessen löni.”¹⁰²

* * *

Baldigara szerint tehát „így kell épülnie egy végyvárnak, hogy védhető legyen, még ha 50-60 000 embert hajtanak is az ostromra. Ilyen bástyák ostromakor az ellenség 10 000 embert is veszíthet...”¹⁰³

A munkálatok tehát tovább folytak. Fokozatosan épültek ki Baldigara tervének talán legzseniálisabb alkotásai, a kazamaták, kaszárnyatermek, aknafigyelő és összekötő folyosók, amelyek minden szempontból megfeleltek a kor hadászati követelményeinek (13. ábra). A belső és a külső várat összekötő falszakaszban, annak alapjai mellé ásva, két egymás feletti szinten, 2-2 nagyméretű (30 és 45 méter hosszúságú), boltozatos kialakítású kaszárnyaterem (17. kép) létesült, igen gondosan, kutat és szellőzőnyílásokat is tartalmazott. Ezekben a katonaság pihenhetett, akár heves ágyúzás alkalmával is. Ezenkívül a két bástya (a délkeleti és az északkeleti) közötti fal mélyében összekötő folyosót építettek ki, ahol a védők szintén biztonságban mozoghattak a két bástya között. A falak alapja mellett húzódó aknafigyelő folyosókkal pedig az ellenséges aknaásásokat próbálták felderíthetővé és meggátolhatóvá tenni: külső falukban üregeket alakítottak ki, azokban helyeztek el vízzel teli edényeket vagy kifeszített bőrre rakott borsószemeket, amelyek remegéssel jelezték, ha a közelben akna-

munka folyt. A folyosók légcseréjét itt is szellőzőnyílások biztosították. A kazamatákról (18. kép, illetve a belső vár délkeleti fülesbástyája kazamatáinak lőréseiről lásd 13. képet) már Baldigara részletterve kapcsán tettünk említést. A Föld-bástya palánkjait végre erősebb kőépítmény – igaz, nem a Baldigara által eredetileg javasolt nagyméretű fülesbástya – váltotta fel (16. kép), amelynek belsejében szintén boltozatos ágyútermeket és bonyolult folyosóhálózatot is találunk, lőrésekkel, szellőzőnyílásokkal és rejtekkajtóval is ellátva.

A belső vár keleti falának, tehát a két várrészt elválasztó falszakasznak kialakításakor teljesen elbontották a feleslegessé vált Szentély-bástyát, ugyanitt a Közép-kaput is jelentősen megerősítették. A régi, egynyílású kapu elé egy háromnyílású, a főnyílás mellé még egy-egy gyalogközlekedésre alkalmas kaput alakítottak ki, a kettő között pedig széles, fedett folyosót építettek. Valószínűleg ezután kezdték el 'Setét' kapunak nevezni a hosszú, folyosószerű építményt (10. és 11. kép), amelynek a régi kapu felé eső részében nagyméretű kürtönyílast is kialakítottak. Ez egyrészt a természetes megvilágítást biztosította, másrészt közvetlen védelmi célokra (pl. a betört ellenség visszaverése kővel) is alkalmas lehetett.¹⁰⁴ Ekkor készült el a belső vár lenti bejárata, az *Alsó-kapu* is (12. kép), bevágva a délkeleti fülesbástya falába. Ez a kialakítás logikátlan, hiszen így nem lehetett oldalazó fedezetet biztosítani a kapu számára, de minden bizonnyal kényszerből kellett a bástyába vágva megépíteni, a Varkoch-kapuhoz vezető déli falszoros (14. kép) miatt. (Hogy a megfelelő fedezetet biztosítsák, a törökök 1596 után erős kapuvédő bástyát, barbakánt emeltek az Alsó-kapu mellé.) Felépült a külső vár két keleti sarokbástyája is, az északit *Pál-bástyának*, a délit *Ungnád-bástyának* nevezték el. A külső várban befejezték a két várrész közötti árok külső partján emelt vastag fal építését, a korábbi palánkerődítményt pedig a 'gyakor'-bástyákkal együtt lebontották.¹⁰⁵

1596-ig ennyit sikerült megvalósítani az építkezésekből, a tervek további részei papíron maradtak. Nem készült el a belső vár három nyugati fülesbástyája (még az alapjaik sem), s az északi külső falszakaszt sem erősítették meg. A belső vár külső déli falának is csak kb. 2/3-a készült el, a 10. ábrán látható, hogy a Varkoch-kapu előterében a fal megszakad. Igaz, a délnyugati bástyát sem építették meg, így az ahhoz vezető falat sem lett volna értelme továbbhúzni a Varkoch-kapu vonalán, de legalább teljesíti egyik rendeltetését: falszorost alkot a régi vár déli falával (14. kép). A korabeli jelentések szerint a belső vár északkeleti és délkeleti fülesbástyája megépült 1596-ig. Utóbbi esetében ennek valamelyest ellentmondanak a régészeti feltárások. A maradványok alapján inkább az mondható el, hogy a délkeleti fülesbástya északi része teljesen, déli füle pedig alaprajzi vonatkozásban teljesen, de részleteit tekintve (ágyútermek, lépcsők, stb.) már nem egészen az eredeti elképzelések szerint lettek kialakítva.¹⁰⁶

A belső vár északkeleti fülesbástyájával kapcsolatban véleményünk szerint más a helyzet, s itt szeretnénk felhívni a figyelmet egy érdekes problémára. Bár a korabeli feljegyzések szerint ez is teljesen felépült, mégis megkockáztathatjuk a feltevést, hogy ez nem igaz: az említett védműnek csak a déli fele épült meg, s a bástya északi részét továbbra is a Zárkándy-bástya nyugati része alkotta. Véleményünket látszik igazolni a következők:

1. Kozák Károly nem említi a kérdéses bástyarészt az északi fal feltárását leíró cikkében¹⁰⁷, pedig a 10. ábrán a bástyaszárny ahhoz csatlakozik a fal tompaszögben történő megtörése tájékán.

2. Sugár István közöl egy későbbi rajzot (16. ábra), amely a belső vár keleti felét ábrázol-

ja, ezen pedig egyértelműen látszanak az eredeti Zárkándy-bástya vonalai, amelyre az új bástya – illetve véleményünk szerint annak csak egy része – ráépült.

3. A vár mai alaprajza is bizonyítja, hogy a Zárkándy-bástyát nem bontották le, pedig erre Baldigara utasítást ad, s a többi, általa feleslegesnek vagy haszontalannak ítélt korábbi várrészt valóban le is bontották.¹⁰⁸

* * *

Nem sikerült maradéktalanul kialakítani a külső vár két keleti sarokbástyáját sem, amelyek már csak külső formájukat tekintve emlékeztettek Baldigara terveire. Kazamatákkal és kilövőnyílásokkal ugyanis nem rendelkeztek, így csak a tetejükéről lehetett ágyúval tüzelni. Ez pedig az Almagyar-hegyről kedvező feltételek mellett támadni képes ellenséggel szemben semmiféle védelmet nem biztosított.¹⁰⁹ Hiába mélyítették ki az árkot a külső vár előterében, az ostromlók azt könnyűszerrel feltölthették és a falakat ezután zavartalanul támadhatták. Gyakorlatilag elmondható, hogy a külső vár keleti felén történt újítások semmiféle fejlődést nem eredményeztek a védelmet tekintve a korábbi állapotokhoz képest. Ezt igazolják az 1596-os események is. Hatalmas hátrányt jelentett az is, hogy a falakon elmaradt a mellvéd kialakítása is, így a katonák teljesen védtelenek voltak az ostromlók tüzével szemben.¹¹⁰ Tovább rontotta a vár védettségét az is, hogy az árkon kívül nem alakítottak ki külső védműveket. Bár Baldigara egyik részlettervén (14. ábra) láthatunk fedett utat és vársíkot is, és említettük már javaslatait a vár előterének más módszerekkel történő megerősítésére¹¹¹, de ezekből sem valósult meg szinte semmi, másfelől pedig komolyabb külső védműveket, például pajzsgátat, még a tervezetek szintjén sem találunk, s nemcsak Egernél, hanem más magyar várak esetében sem. Ennek oka minden bizonnyal a krónikus pénzhiány volt.¹¹²

VII. Az egri vár utolsó erődítési munkálatai és eleste 1596-ban

1596. szeptember 3-án, Hatvan várának bevételeét követően a császári zsoldosok lemészárolták a mintegy 2500 főt számláló török védősereget, nem kímélve az asszonyokat és a gyermekeket sem. Mire a vérengzés véget ért, a III. Mohamed vezette oszmán főereg már Szolnoknál járt. A bécsi hadvezetésnek számolnia kellett Eger megtámadásával.¹¹³ Arra már nem volt sem idő, sem pénz, hogy az évtizedek óta hiányzó hadfelszereléseket eljuttassák a várba, így legalább megfelelő számú sereget próbáltak biztosítani a védelemhez. (Ebben az időben, mint azt korábban már említettük, a vár rendes őrsége kb. 500 lovasból és 500 gyalogosból állott.¹¹⁴) Miksa főherceg utasítására Egerbe indult a főleg idegen, német, vallon, olasz, morva zsoldosokból, valamint cseh és svéd önkéntesekből álló királyi segédhad. A védők soraiban még néhány más nemzetiségű katona is előfordult, például spanyolok, osztrákok, s egy krakkói forrás tanúbizonysága szerint lengyelek is részt vállaltak a küzdelemből. Összesen kb. 3400 ember sorakozott fel a védelemre, s ennek – ellentétben az 1552-es védősereg nemzetiségi összetételével – csak kis hányada volt magyar.¹¹⁵ A vár felfegyverzése közvetlenül Teuffenbach felső-magyarországi főkapitány feladata volt. A katonákon kívül érkezett mintegy 300 mázsa lőpor, s néhány tapasztalt tisztet is küldtek Bécsből az egriek megsegítésére.¹¹⁶ Ezenkívül a várba rendelték Claudio Cogonara császári főhadmérnököt, hogy tegyen meg mindent a vár gyors megerősítése érdekében, ami közvetlenül ostrom előtt egyáltalán még megtehető. Az építésznek csak napjai voltak néhány hevenyészett módosításra, ezek pedig a következők voltak:¹¹⁷

1. Kijavítottat „egy nagyméretű kijáratot lovasok közlekedésére, amelynek kapujában 40 katona észrevétlenül elhelyezkedhet.”¹¹⁸

2. Futóárkot készített a külső vár egyik bástyája („a hegyen túli bástya”) köré, hogy „a közeli kis völgyet”¹¹⁹ a falakon kívül mobilizálható katonasággal uralni tudják a védők, hisz különben ott „10 000 ember elfér anélkül, hogy a várból ellenőrizhették volna őket.”

3. A Föld-bástyánál, „a belső várnak... leggyengébb részénél, ahol leginkább számíthattunk rohamra”, annak falain kívül fával fedett, s az arra rakott földnek köszönhetően megfelelő módon rejtett „kazamatát” készítettet, amelyben 40 ember kényelmesen elfért, s szintén rejtett földalatti folyosón lehetett megközelíteni. Cogonara hasonló kis védműveket több helyen is építtetett volna, „ha a szükséges anyag és költség rendelkezésre állott volna.”

* * *

A főhadmérnök gyors és hevenyészett építkezései éppen azért figyelemreméltóak, mert néhány kérdésben, a szükség kényszeréből adódóan napok alatt is hatékonyak tűnő, ötletes megoldásokat dolgozott ki olyan problémák kiküszöbölésére, amelyeket elődei évtizedeken keresztül sem tudtak megoldani. Cogonara és Nyáry Pál főkapitány között azonban feszültség keletkezett, miután a szeptember 20-án a török ostromgyűrű bezárult a vár és a város körül. A kapitány ugyanis feladta Cogonara árkait a külső várnál, s leromboltatta a falakon kívüli kis védműveit is, „mondván, hogy nem akarja a katonákat az árokban kockáztatni.”¹²⁰ Ezután a főhadmérnök már csak az ostromágyúk rombolásaival foglalatkoskodott, amelyeket „sánckosarakkal és szálfákkal javítottam ki... a réseket és az aknák által szakított nyílásokat a bástyakosarak mellett vastag gerendákkal javítottam meg.”¹²¹ Cogonara elítélte a kapitányt, amiért az nem működött együtt ezekben a munkálatokban, s az ő kritikus megjegyzéseiből tudunk következtetni az ostrom alá vett vár tüzéségének gyenge hatásfokára is: „az Egerben található összesen nyolc tüzérből öt megbetegedett, a többinek pedig kevés tapasztalata volt.”¹²²

Összefoglalva az ostrom eseményeit, mindaz visszaüött, amit a korábbi évtizedekben az építkezéseknél elmulasztottak, s amelyekről már tettünk említést: nincs mellvéd a falakon, s a bástyákon sem; a külső várat szinte lehetetlen fedezni, mert hiányoznak a két sarokbástyából a kazamaták. Nincsenek elővédművek, még palánkeródítések sem a falakon kívül. Végül pedig ezúttal is hiányos a fegyverzet: nincs elég ágyú¹²³, ráadásul a nyolc tüzér közül öt betegen fekszik. A törökök pedig gyorsan kihasználták a helyzetet: az árkokat feltöltötték, a külső vár két sarokbástyáját aláaknázták. A fedezetlen falakon lévő emberekre és lövegekre erős ágyútüzet zúdítottak, jelentős veszteségeket okozva. Ennek következtében a kezdetben még összetartó védőseregen egyre inkább a demoralizáltság és az erősödő nemzeti ellentétek jelei kezdtek mutatkozni. Ez tovább éleződött, amikor október 4-én elesett a külső vár egy kisebb robbanás okozta pánik következtében, s a benyomuló törökök százakat lemészároltak a belső vár felé menekülők közül. Az ezt követő napokban a törökök aláaknázták a belső vár két kelet felé néző fülesbástyáját is (az egyik robbanásban veszítette életét Christoforo Stella). Innentől kezdve az eseményeket már nem lehetett megállítani, az erélytelen Nyáry Pál nem tudott többé lelket önteni katonáiba.¹²⁴ Végül is október 12-én a védők a vár feladására kényszerítették a kapitányt, aki szabad elvonulás fejében hajlandó volt megadni magát a töröknek. Azok most részben be is tartották ígéretüket, a magyarokat ugyanis nem bántották. A németeket és a vallonokat viszont kíméletlenül lemészárolták bosszúból a hatvani vérengzésért. Eger közel száz évre török uralom alá került.

VIII. Összegzés

1552 és 1596 között Eger vára jelentős modernizáción ment keresztül, amelynek célja az volt, hogy a Felvidék kulcsának számító erősség megfeleljen a kor harcászati követelményeinek, s ezáltal továbbra is hatékonyan tudja felvenni a küzdelmet az oszmán hódítókkal szemben. A várra vonatkozóan több kiváló hadmérnök is készített terveket, de közülük senki sem valósíthatta volna meg a végső célt, vagyis Eger új-olasz rendszerben történő maradéktalan átalakítását. Egyrészt ugyanis mindegyik kénytelen volt igazodni a vár kedvezőtlen földrajzi fekvéséhez, másfelől pedig bármelyik terv is kap jóváhagyást, Bécs még a legkisebb költségvetésű építkezéseket sem tudta teljes egészében fedezni. Végül is nagyrészt Ottavio Baldigara tervei alapján modernizálták a várat 1569 és 1596 között, de az eredeti elképzelések jelentős része papíron maradt, s ami végül megépült, azt is több esetben csonkán, hiányosan valósították csak meg. Az udvar súlyos pénztelensége visszatükröződött a vár belső életében is. Hiányos volt a fegyverarzenál, kisszámú volt az állandó őrség, amely ráadásul állandóan nélkülözött, néha szó szerint éhezett, emiatt pedig súlyosan megromlott a kapcsolata a környék lakosságával, amelyet sanyargatni kényszerült. Ezen a téren nem sok javulást tudtak elérni közel fél évszázad alatt. A védősereg harci morálja szempontjából pedig szerencsétlen lépésnek bizonyult, hogy az uralkodó a drinápolyi békét követően idegen zsoldosokkal hígította fel az addig szinte teljesen magyar nemzetiségű őrséget. Ez különösen visszaütött 1596-ban, amikor – a többi kedvezőtlen tényezővel együttvéve – ha nem is szükségszerűen, de mindenképpen érthető okokból esett el a sok tekintetben valóban modernizált erősség, míg 1552-ben egy teljesen clavult vár feleannyi védővel is képes volt visszaverni a török ostromát.

Jegyzetek, hivatkozások

- ¹ TINÓDI LANTOS SEBESTYÉN: Eger vár viadaljáról való ének. 81–84. sorok. In Tinódi Lantos Sebestyén: *Krónika*. Budapest, 1984, 221–291. Szerk. Sugár István. (A továbbiakban Tinódi.)
- ² KOVÁCS BÉLA (közlése): Claudio Cogonara emlékirata, 15. In *EVH*, 1965/6., 15–21. (a továbbiakban: Cogonara).
- ³ SUGÁR ISTVÁN: *Az egri vár históriája*. 11. Budapest, 1991. (A továbbiakban Sugár); ill. részletesebben lásd DÉTSHY MIHÁLY – KOZÁK KÁROLY: Az egri vár feltárása. In *EMÉ*, 1967, 87–116.
- ⁴ Ennek a két védműnek ma már csak rekonstrukciója látható (1. kép). A vár pusztulásáról részletesebben lásd SUGÁR ISTVÁN: Az egri vár falomlásai a múltban. In *EVH*, 1977/13., 47–57.
- ⁵ Sugár, 51.
- ⁶ KOZÁK KÁROLY: Az egri vár feltárása (1957–63) II. In *EMÉ*, 1964, 221–234.
- ⁷ Tinódi 105–112. sorok.
- ⁸ „Ez paloták alatt külső kőfalá, kőfal belől egy sövén palánk vala” – Tinódi 113–114. sorok.
- ⁹ Uő 121–124. sorok, ill. Sugár 52.
- ¹⁰ A hatalmas székesegyház Dobó már védelmi célokra használta. Tornyaiban sugárágyúkat helyeztetett el, sekrestyéje pedig a vár egyik löporraktára lett. Az itt tárolt puskapor az ostrom alatt, október 4-én, gondatlanság következtében felrobbant, s a székesegyház súlyosan megrongálódott. Többé már nem állították helyre, s megindult fokozatos pusztulása.
- ¹¹ „Egernek régi alakjából semmi sem maradt meg, minden borzasztó, szomorító; a vitézek féltelen

kitörése itt mindent elrűtött... Az egyházon eddig még majdnem semmit sem dolgoztak, kivéve a tetejét, a többi toldalékját és ragasztását szegletbástyává változtatták, mely azonban erős és az egész igen jól védő alkotmány. Ugyhogy ha ide találna jönni a püspök, inkább felteheti a sisakot, mint a pásztorbotot, inkább öltözhet mellvasba, mint palástba, mert inkább tábori ember lesz mint egri püspök” – írta az 1552 előtti építkezések idején Verancsics Antal. In NAGY JÓZSEF: *Eger története*. Budapest. 1978, 38–39. (A továbbiakban Nagy.)

- 12 A külső várat 1702-ben a császáriak felrobbantották, mára egykori területe beépült (5. kép). Egy rövid falszakasa viszont megmaradt a déli oldalon, a Bornemissza-bástyától kiindulva kelet felé (9. kép).
- 13 A Bebek-tornyot az 1552-es ostrom alatt keresztelték át Bolyki-bástyának, az ott elesett borsodi hadnagy tiszteletére.
- 14 Jól példázzák ezt az 1552-es események, amikor a Szent Mihály-napi ostrom alkalmával a janicsárok bevették a kapubástyát, s már ki is tűzték rá a lófarkas zászlót. A kritikus helyzetet Dobó csak úgy tudta megmenteni, hogy ágyútűzet zúdított a bástyára, amely összedőlt, maga alá temetve védőt és ellenséget egyaránt.
- 15 Ez az a falszakasz a külső várból, amely még ma is látható.
- 16 A középkorban a két magaslat még nem jelentett túl nagy problémát, ebből a szempontból a vár védhetősége csak az ágyú megjelenésével romlott drasztikusan.
- 17 Tinódi 1541–1544. sorok.
- 18 Részletesebben lásd SZÁNTÓ IMRE: A török sereg elvonulása Eger alól. In *HK*, 1968/2., 261–279.
- 19 Tinódi alapján.
- 20 Soós IMRE – SZÁNTÓ IMRE: *Eger vár védelme 1552-ben*. 73. (A továbbiakban Soós.)
- 21 A Föld-bástyához a törökök futóárkot is ástak (9. ábra), a Bolyki-toronynál pedig – az árok feltöltése után – homokzsákokból és farönkökből építettek töltést közvetlenül a bástyához, s ezen feljutva igyekeztek a falakra hágni. Csak Bornemissza leleményessége mentette meg a helyzetet az építmény felgyújtásával, majd a jól ismert tüzes kerékkel. Az ellenség hasonló módon töltést emelt a Királyszéke felől is, az északi falhoz. Jól mutatja a falak megközelíthetőségének abszurd módon könnyed voltát az is, hogy éjjelente többször előfordult, hogy néhány vakmerő török beugrált az ágyúk ütötte réseken, s magyar őrköt sebesítettek meg. Ugyancsak az elővédművek hiányának volt köszönhető a rendszeres török aknamunka, a kézfegyverekből való belövöldözések is. Ezenkívül a törökök állandóan bekiabáltak a várba, hogy így is megpróbálják megadásra bírni a bent lévőket. Lásd Tinódi 866–899. ill. 1115–1182. sorok.
- 22 „Meghala öbennek több háromszáznál, / Sebősüle, marada több kétszázal...” – Tinódi 1645–1646. sorok.
- 23 Sugár 93.
- 24 Uő.
- 25 Soós 87., ill. 89.
- 26 Sugár 93.
- 27 Mekksey ekkor, még másodkapitányként lett áldozata egy jobbaggyal való szóváltásnak. Tragikus sors várt Bornemissza Gergelyre is: 1554-ben egy portyán elfogták a törökök, majd Konstantinápolyba hurcolták. Mivel nem volt hajlandó elárulni az egri vár gyenge pontjait, felakasztották. Dobó életét börtönbüntetés tette tönkre, az uralkodó elleni összeesküvés vádjával raboskodott hosszú évekig, s szabadulása után nem sokkal meg is halt, részletesebben lásd HÓVÁRI JÁNOS: *A hűtlen Dobó*. Budapest, 1987, Helikon.

- ²⁸ Sugár 94–95.
- ²⁹ Részletesebben lásd SZABÓ JÁNOS GYÖZÖ: Az egri vár főkapitányainak rövid életrajza. In *EVH*, 1982/17., 5–33.
- ³⁰ PATAKI VIDOR: *Az egri vár élete*. 21. Eger, 1934. (A továbbiakban Pataki.)
- ³¹ Hasonló indíttatásból a várban tartózkodott éveket a költő Balassi Bálint is, ekkor születtek a végvári vitézek életét dicsőítő versei.
- ³² Nagy 92.
- ³³ Eddig úgy történt, hogy a jövedelmekből kifizették a vár személyzetét és az állandó őrség zsoldját, s a megmaradó összeg egyharmad részével még a püspök rendelkezhetett. Verancsics tehát lemondott erről a maradék bevételről is – lásd bővebben Sugár 16–20.
- ³⁴ Nagy 40.
- ³⁵ Forgách együtt harcolt 1552-ben Losonczy Istvánnal Temesvárnál. Az erőd eleste után török fogságba esett, akik megcsonkították. Innen eredt határtalan törökgyűlölete: kapitánysága idején 3 arany járt minden egyes beszolgáltatott török fejért. (Nagy 93. ill. 98.)
- ³⁶ Pataki 28.
- ³⁷ Uő 29.
- ³⁸ Pataki 28.
- ³⁹ „Egy lényeges különbség mégis elválasztotta a [magyar – P. B.] végbelieket a kódorgó császári zsoldosoktól; a mieink – a megélhetésen kívül – otthonukért, szülőföldjükért, családjukért... harcoltak az idegen hódítókkal szemben... Ugyanakkor a Magyarországon megfordult császári zsoldosok Európa minden részéből – elsősorban Németországból – verődtek össze, s a zsold mellett... a zsákmányszerzés vágya hajtotta őket. Idegen generálisok rendszerint nem ismertek magyar célokat és pusztuló nép sorsa iránt legtöbbször érzéketlenek voltak... [kicmelés tőlem – P. B.]” – írja találón Szántó Imre 19. In SZÁNTÓ IMRE: *A végvári rendszer kiépítése Magyarországon*, Szeged, 1971.
- ⁴⁰ Nagy 115–116.
- ⁴¹ Nagy 116–118.
- ⁴² Pataki 29.
- ⁴³ Sugár 42.
- ⁴⁴ A védők pontos létszámáról megoszlanak a vélemények. Tinódi például 1965 főről beszél, de mire ő a várba érkezett, már nem tudta megállapítani az eredeti létszámot, mivel az ostrom előtt „sok elszökött vala.” Soós és Szántó 2012 embert említ, de a legvalószínűbbnek Sugár István számításai tűnnek, aki újabb kutatások alapján 2058 főben határozta meg a védők teljes létszámát.
- ⁴⁵ Pataki 21.
- ⁴⁶ Filepp jelentős hőse az 1552-es harcoknak, a királytól nemesi címet is kapott.
- ⁴⁷ Sugár István: *Az egri vár gyalogsága, lovassága és tüzérsége. 1552–1561*. In *EVH*, 1975/11., 5–20.
- ⁴⁸ Nagy 114.
- ⁴⁹ SUGÁR ISTVÁN: Az egri vár kémei és fegyverei a várszámadások és leltárak tükrében (1549–1562) I. In *EMÉ*, 1975, 101–122.
- ⁵⁰ Lásd a III. fejezetet.
- ⁵¹ Lásd Sugár említett tanulmányának vonatkozó részeit.
- ⁵² Ezen szerszámok ’csúcsát’ minden bizonnyal Bornemissza ördögi találmánya, a *tüzes kerék*

- jelentette. Ezt – az október 4-i robbanásban megsemmisült egyik lőpormalom kerékét felhasználva – szerkesztették össze úgy, hogy a hatalmas kerékbe számtalan apróbb kispuskát, tüzes csuprot, s mindenféle robbanó eszközt raktak. A kanócokat meggyújtották, majd az alkotmányt a Bolyki-toronyból, a törökök által emelt töltésen keresztül az ellenség közé gurították, ahol az nagy pusztítást végzett.
- 53 A török ágyúk számáról a jól értesült Kjátib Cselebi tudóst (Sugár 114.).
- 54 Tinódi 1280–1281. sorok.
- 55 Sugár 96.
- 56 A robbanásban többen életüket veszítették, s a védők között hatalmas pánik tört ki. Csak Dobó kíméletlen szigora és szervezőképessége eredményeképpen sikerült megmenteni a helyzetet. Talán nem túl történelmietlen az az összehasonlítás, ha az 1596-os eseményekre gondolunk: akkor – szintén október 4-én – mindössze félhordónyi puskapor robbant fel a külső várban, viszont Nyáry Pál várkapitány erélytelensége nem tudott úrrá lenni a rémületen. A törökök pedig villámgyorsan elfoglalták a várrészt (lásd a VII. fejezetet).
- 57 Nagy 77.
- 58 PATAKI VIDOR: Az egri vár története, restaurálás 1553–1568 között, 9. In *EVH*, 1964/5., 9–13. (A továbbiakban Pataki II.)
- 59 Nagy 77.
- 60 Uó 77.
- 61 Pataki 21.
- 62 Az északi falszoros hadászati jelentősége a későbbi építkezések során fokozatosan csökkent, ezért megindult fokozatos feltöltése. Az új külső fal belső oldalán a régészek gerendasor maradványaira találtak, ebből következően valószínűleg belső védőfolyosót is kiépítettek itt a katonák számára. Továbbá feltártak a fal nyugati végében, vagyis a Tömlöc-bástya mellett, illetve előtt, ahol a falszoros erősen leszűkül, egy elfalazott ajtónyílást is, amely feltehetően rejtékajtó lehetett. Lásd KOZÁK KÁROLY: Az egri vár feltárása (1957–65) III. 108–110., in *EMÉ*, 1966, 97–152.
- 63 Sugár 96.
- 64 Nagy 79.
- 65 Sugár 97.
- 66 Pataki II, 10.
- 67 Uó 10.
- 68 Nagy 79., ill. részletesebben lásd SUGÁR ISTVÁN: Az egri vár kútjai. In *EVH*, 1973/9. 43–52.
- 69 Pataki II. 10.
- 70 Nagy 78.
- 71 Részletesebben lásd DÉTSHY MIHÁLY: Munkások és mesterek az egri vár építkezésein 1493 és 1596 között. In *EMÉ*, 1963, 173–200. – I. közlemény; ill. *EMÉ*, 1964, 151–178. Ezenkívül lásd a dolgozat mellékletében a két levelet, amelyek jól tükrözik az ostrom utáni állapotokat. Az első, 1553. március 22-én Egerben kelt levélben Bornemissza panaszkodik az uralkodónak, hogy nem kapták meg a beígért 3000 forintot, így többek között a *kőművesek sem akarnak dolgozni*. A második levél 1553. április 9-én íródott, ebben Ferdinánd – az előző levélre válaszként – utasítást ad a korábban már kiutalt összeg folyósítására. Ilyen témájú levélváltások kísérik végig a tárgyalt korszakot, s jól szemléltetik számunkra az egriek nélkülözéseit, valamint a központi hatalom gyengeségét is.
- 72 Nagy 79.

- 73 Uő 109.
- 74 Uő 110.
- 75 Uő 80.
- 76 PATAKI VIDOR: Az egri vár története V. (1569–1595). Az egri vár átépítése erődde 9. In *EVH*, 1965/6., 9–14. (A továbbiakban Pataki III.)
- 77 Pataki 22.
- 78 Nagy 110.
- 79 Pataki 26.
- 80 KOZÁK KÁROLY: Az egri vár feltárása (1957–67) V. 122. In *EMÉ*, 1968, 115–154. (A továbbiakban Kozák.)
- 81 Kozák 123.
- 82 Uő 123.
- 83 Érdemes érdekességként megjegyezni, hogy Baldigara belső várra vonatkozó részletterve külön is napvilágot látott („C” terv, 11. ábra). Ez valóban egy teknősbéka alakjához hasonlít, amelynek ’feje’ a Föld-bástya helyére tervezett nagyobb méretű fülesbástya, míg a többi négy sarokbástya alkotja a ’lábakat’. Gárdonyi Géza az Egri csillagok megírása előtt minden bizonnyal ezt a tervet vette tévesen alapul, s ezért szerepel a vár ilyen formában a regényben.
- 84 PATAKI VIDOR: *A XVI. századi várépítés Magyarországon*. 32. Bécs–Budapest, é. n.
- 85 Ahogyan azt láthattuk, Mirandola – kisebbik tervében – nagyjából ezen a helyen képzelte el a külső vár keleti befejezését, lásd 7. ábra.
- 86 Részletesebben lásd Pataki 22–34.
- 87 DOMOKOS GYÖRGY: Az olasz várépítéssel és alkalmazása a magyar végvári rendszer kiépítésében. 179. In *Studia Agriensia* 17., Eger, 1997, 179–202., (A továbbiakban: Domokos.)
- 88 Uő 182.
- 89 DOMOKOS GYÖRGY: Várépítéssel és várharcászat a XVI–XVII. századi Magyarországon. In *HK*, 1986/1. 47–109., és GERŐ LÁSZLÓ: *Magyarországi várépítéssel*. Budapest, 1955.
- 90 Hasonló kifogásokat emel Speckle is, amikor Komárom és Győr várait bírálta. Lásd Domokos 182.
- 91 Pataki III. 9.
- 92 Uő 9.
- 93 Lásd a dolgozat III. fejezetét.
- 94 Nagy 113.
- 95 Pataki 26.
- 96 Nagy 112.
- 97 Pataki 27.
- 98 Fausse braie.
- 99 Orillon, bástyafül.
- 100 Ilyen rejtekhajtót tártak fel a régészek a belső vár délkeleti fülesbástyájában – részletesebben lásd Kozák vonatkozó részeit.
- 101 Az adatokat ismerve a belső vár délkeleti fülesbástyájáról van szó. A kazamatákról – szintén Baldigara által készített – rajzot lásd a 15. ábrán.
- 102 Vagyis megvalósuljon a falak és a bástyák kölcsönös, holttérmentes lefedése.

- ¹⁰³ Pataki 27–28
- ¹⁰⁴ Kozák 127.
- ¹⁰⁵ Sugár 98.
- ¹⁰⁶ Kozák, 125.
- ¹⁰⁷ EMÉ 1966. 109–110.
- ¹⁰⁸ Kérdésünkre Fodor László, egri régész elmondta, hogy feltevésünket sem bizonyítani, sem cáfolni egyértelműen nem lehet, mivel az északkeleti fülesbástya feltárása még várat magára.
- ¹⁰⁹ Nagy 113.
- ¹¹⁰ Sugár 108.
- ¹¹¹ Lásd fentebb Baldigara 1578-as részletterveit, ill. szöveges kiegészítéseket
- ¹¹² Domokos 183.
- ¹¹³ Nagy 126–127.
- ¹¹⁴ Lásd a dolgozat IV. fejezetét.
- ¹¹⁵ Sugár 110–111.
- ¹¹⁶ Uő 111.
- ¹¹⁷ Részletesebben lásd Cogonara 16–17.
- ¹¹⁸ Itt valószínűleg a külső vár déli kijáratára gondolt.
- ¹¹⁹ Minden bizonnyal a mai Vécsey-völgyről van szó.
- ¹²⁰ Cogonara 17.
- ¹²¹ Uő, 18–19.
- ¹²² Uő 18. – egyébiránt óvatosan kell bánnunk Cogonara megjegyzéseivel, hiszen emlékiratának lényege az önmentegetés: a vár eleste után neki is bíróság előtt kellett felelnie a vár feladásáért. Így valószínűleg eltúlozza a főkapitány hibáit, miközben az ő esetleges felelősségéről nem tesz említést.
- ¹²³ A szultánt elkísérő Edward Barton, konstantinápolyi angol követ szerint összesen hét ágyúból lőttek vissza az egriek, lásd KROFF LAJOS: Eger vára eleste és a keresztesi csata 1596-ban. In *Századok*, 1895, 397–421.
- ¹²⁴ Az események újabb alapot adnak a két kapitány, Dobó és Nyáry összehasonlítására: Dobó felakasztatta az áruló Hegedüst, sőt még azokat a környékbéli parasztokat is börtönbe vetette, akik kényszerből behozták a várba a török megadásra felszólító leveleit. Nyáry ezzel szemben nem büntette meg azokat a katonákat, akik először követelték előtte a vár feladását. Minden bizonnyal ezzel is meggyorsította a demoralizálódást és ebből adódóan Eger elestét.

Rövidítések

EVH Az Egri Vár Híradója.

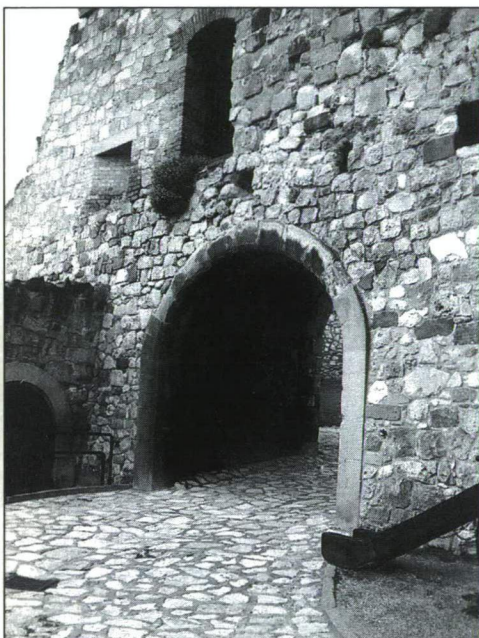
EMÉ Az Egri Múzeum Évkönyve.

HK Hadtörténelmi Közlemények.

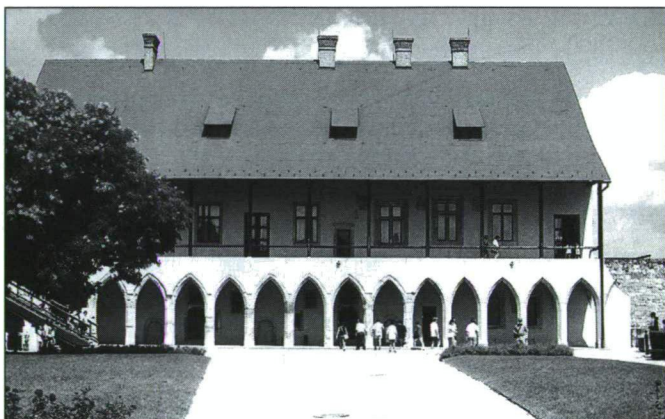
1. Képek

1. kép A (BELSŐ) VÁR NYUGATI FALSZAKASZA. BALRA A FÖLD- ÉS A TÖMLÖC-BÁSTYA, JOBBRA A DOBÓ-BÁSTYA ÉS A KÖZÉPKORI TORONY

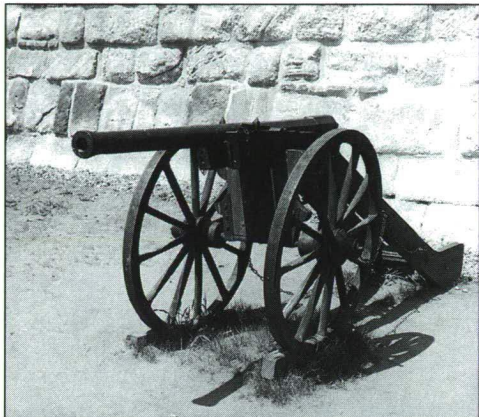
2. kép A VARKOCH-KAPU

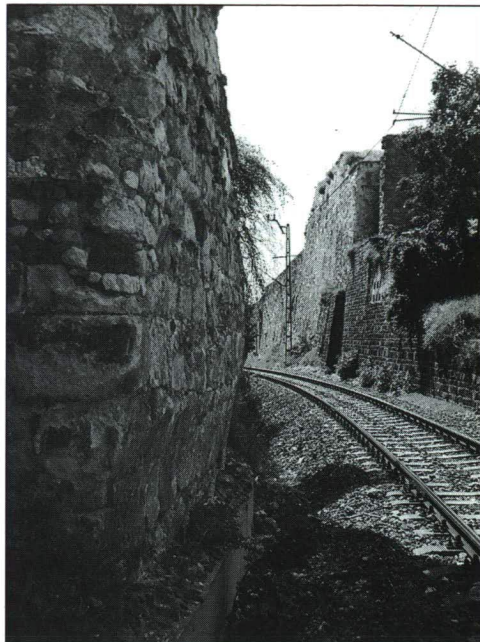
3. kép A GÓTIKUS PÜSPÖKI PALOTA

4. kép AZ EGYKORI KÜLSŐ VÁR AZ ELŐTÉRBE LÉVŐ HÁZAK HELYÉN HÚZÓDOTT; A HÁTTERBEN AZ AZÓTA SZINTÉN BEÉPÍTETT ALMAGYAR-HEGY LÁTHATÓ

5. kép FALCONÉTA AZ EGRÍ VÁRBAN

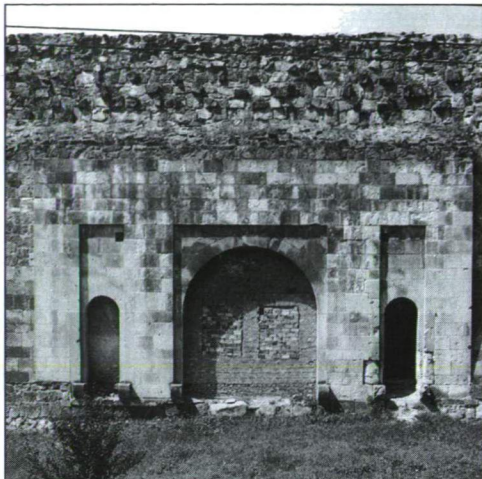
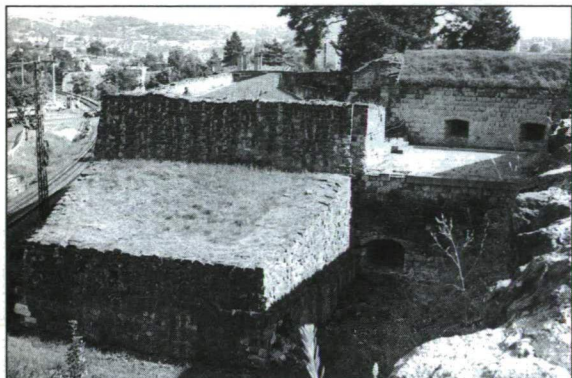
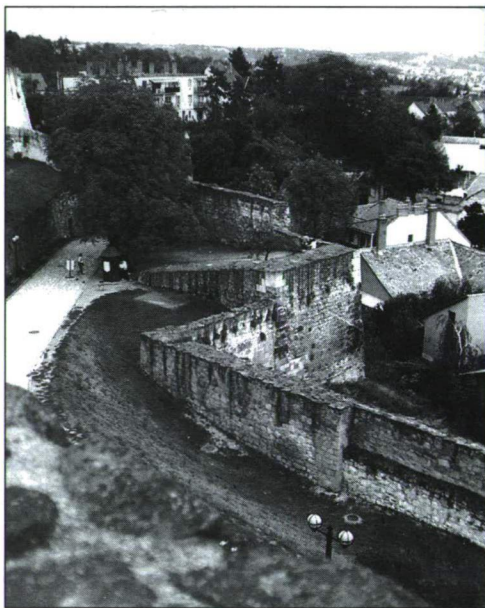
6. kép AZ EGER-PÜTÖK VASÚTVONAL,
AMELY A KÉT VÁRRÉSZT ELVÁLASZTÓ
HAJDANI ÁROK HELYÉN FUT

7. kép A (BELSŐ) VÁR ÉSZAKI OLDALA

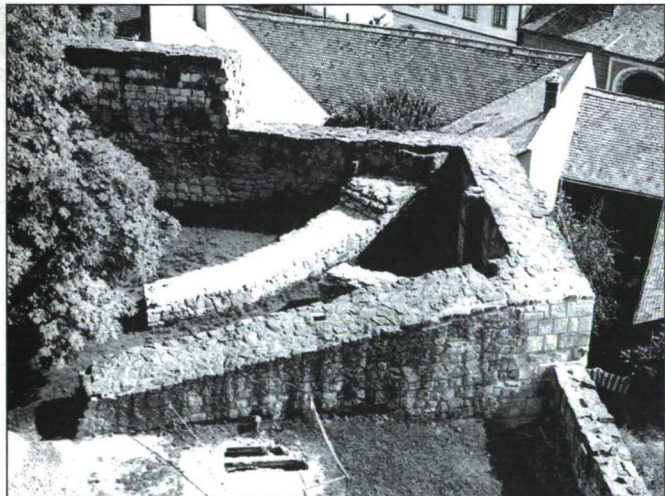
8. kép A VÁR DÉLI SZAKASZA. KÖZÉPEN
A BORNEMISSZA-BÁSTYA, JOBBRA A
HÁTTÉRBE A KÜLSŐ VÁR EGYETLEN
MEGMARADT FALSZAKASZA LÁTHATÓ9. kép AZ IPPOLITO-KAPU ÉS A
BORNEMISSZA-BÁSTYA

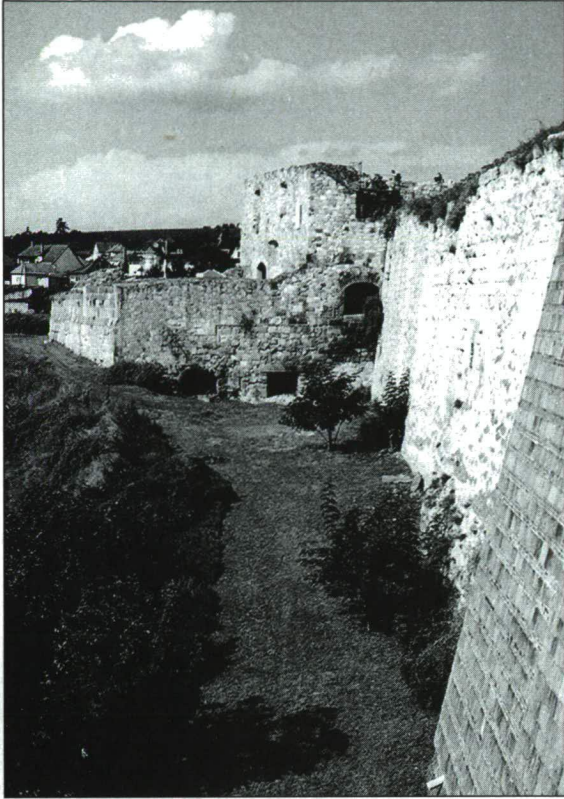
10. kép A KÖZÉP- VAGY SETÉT-KAPU

11. kép A KÖZÉP-KAPU AZ EGYKORI
KÜLSŐ VÁR FELŐL NÉZVE12. kép A BELSŐ VÁR DÉLKELETI FÜLES-
BÁSTYÁJÁNAK KELETI FÜLE A KAZAMATÁK
KILÖVÖNYÍTÉSÉVEL

13. kép A DÉLI FALSZOROS

14. kép A DÉLKELETI FÜLESBÁSTYA NYUGATI FÜLE

15. kép A FÖLD- ÉS A TÖMLÖC-BÁSTYA
A DOBÓ-BÁSTYA FELŐL NÉZVE

16. ábra KASZÁRNYATEREM (MA KÖTÁR)

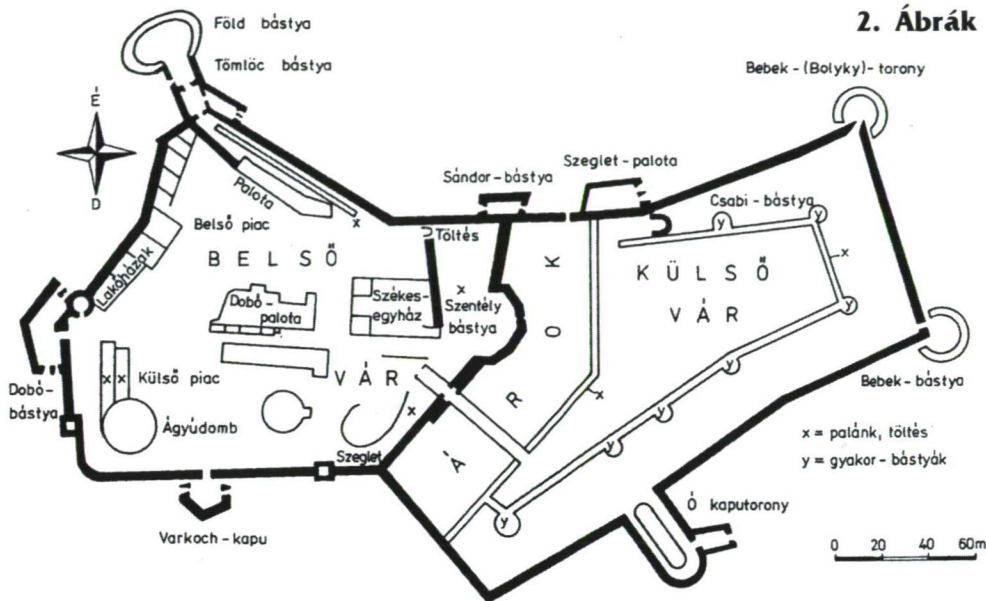

17. kép A DÉLKELETI FÜLESBÁSTYA
ÁGYÚTERME

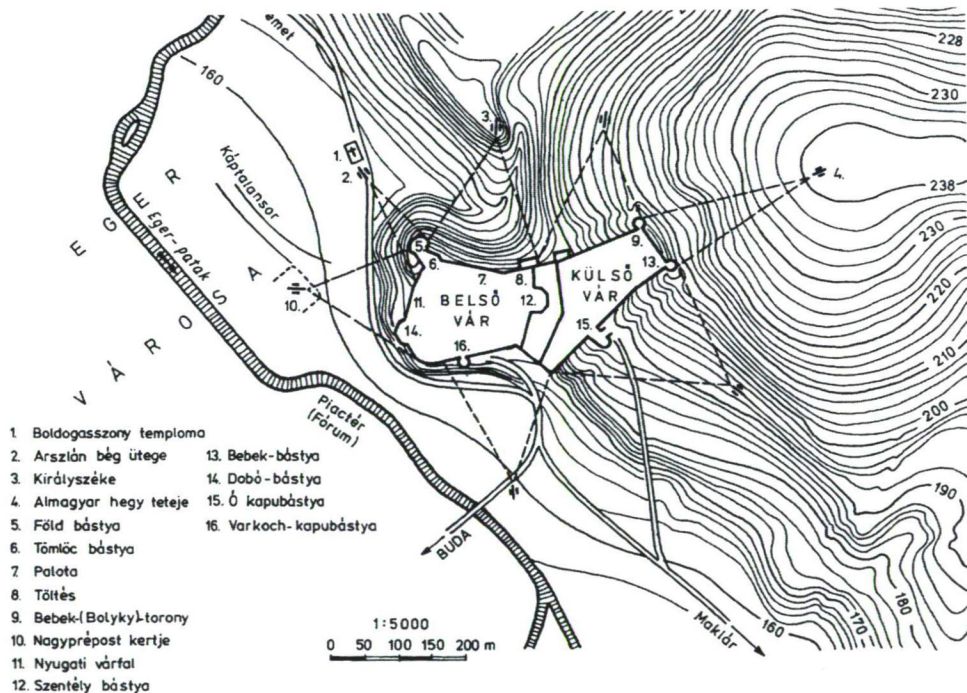

18. kép
A SZÉKESEGYHÁZ MARADVÁ-
NYAI (VALAMENNYI KÉP
A SZERZŐ FELVÉTELE, KIVÉVE:
16., 17.: SUGÁR: I. M.)

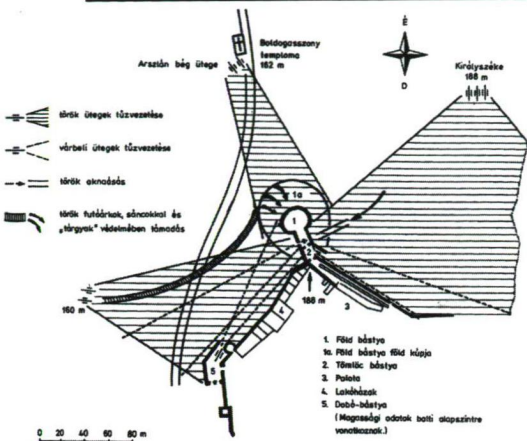
2. Ábrák

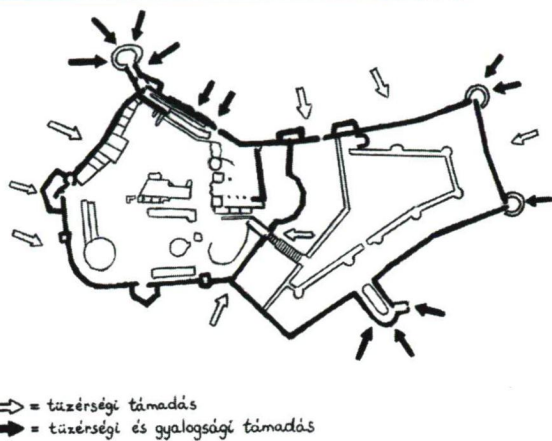
1. ábra EGER VÁRA 1552-BEN

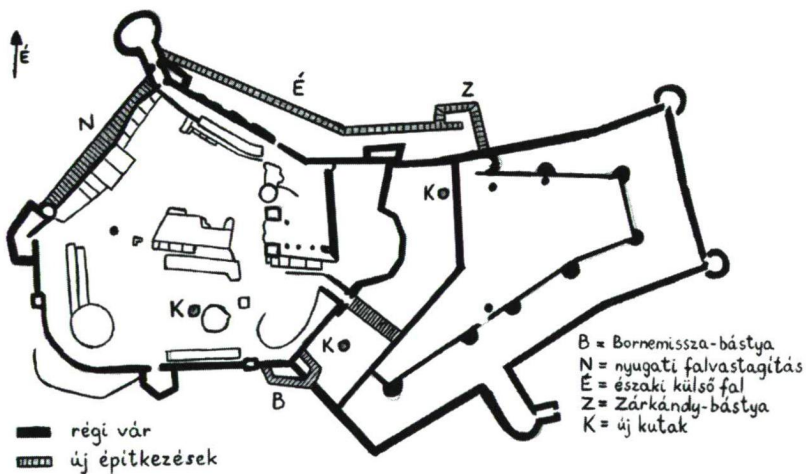
2. ábra A VÁR FÖLDRAJZI FEKVÉSE ÉS A TÖRÖK ÚTEGEK TÜZELÉSI LEHETŐSÉGEI 1552-BEN

3. ábra MÓDSZERES OSTROM A FÖLD- ÉS A TÖMLÖC-BÁSTYA ELLEN 1552-BEN

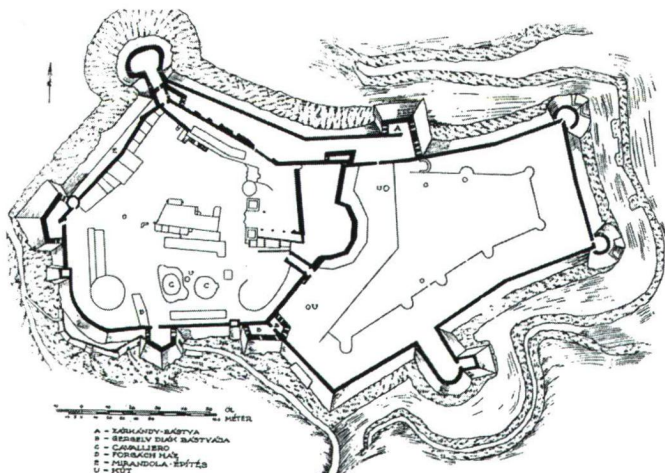

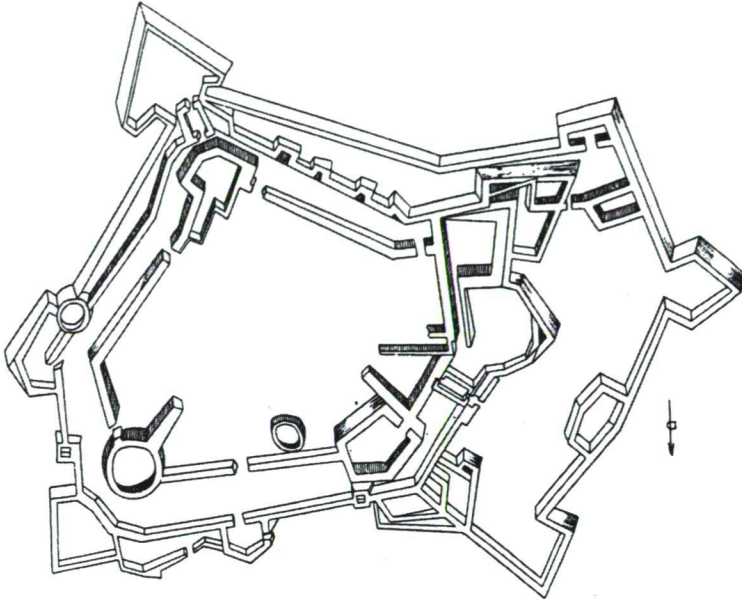
4. ábra A TÖRÖK ÁLTAL LEGINKÁBB TÁMADOTT PONTOK AZ 1552-ES OSTROM ALATT

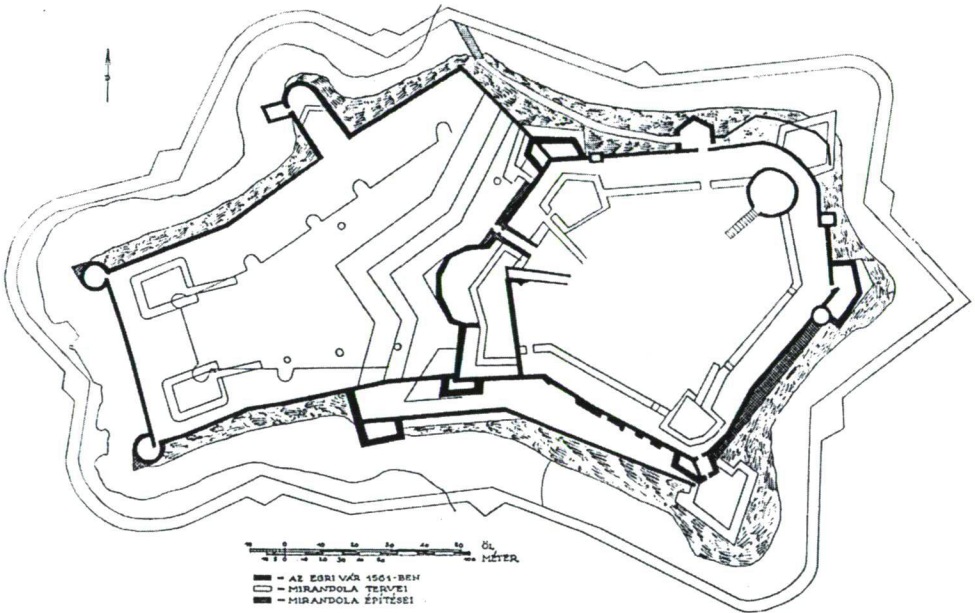
5. ábra A VÁR RESTAURÁCIÓJA ÉS ÚJ ÉPÍTÉSEI (1552-1560)

6. ábra PIETRO FERRABOSCO ALAPRAJZA ÉS TERVE 1568-BÓL

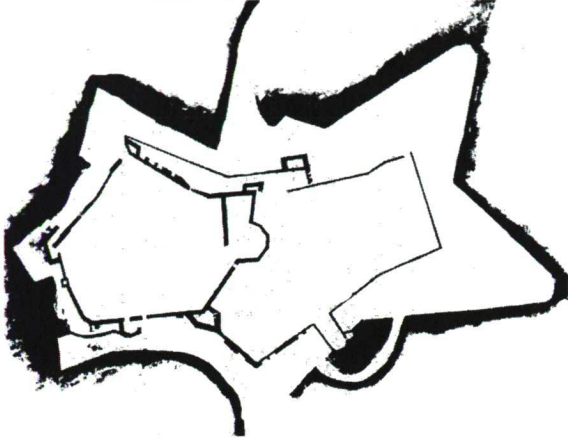

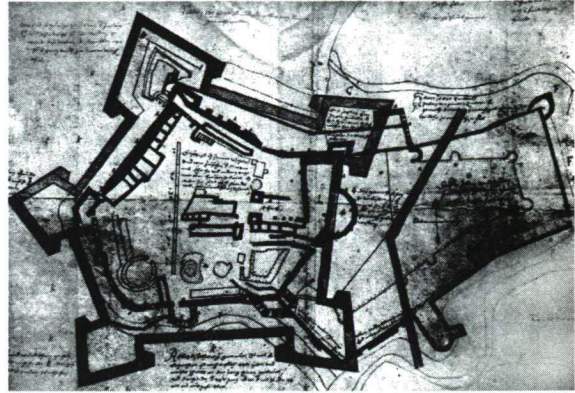
7. ábra PAOLO MIRANDOLA KISEBBIK TERVE

8. ábra MIRANDOLA NAGYOBBIK TERVE

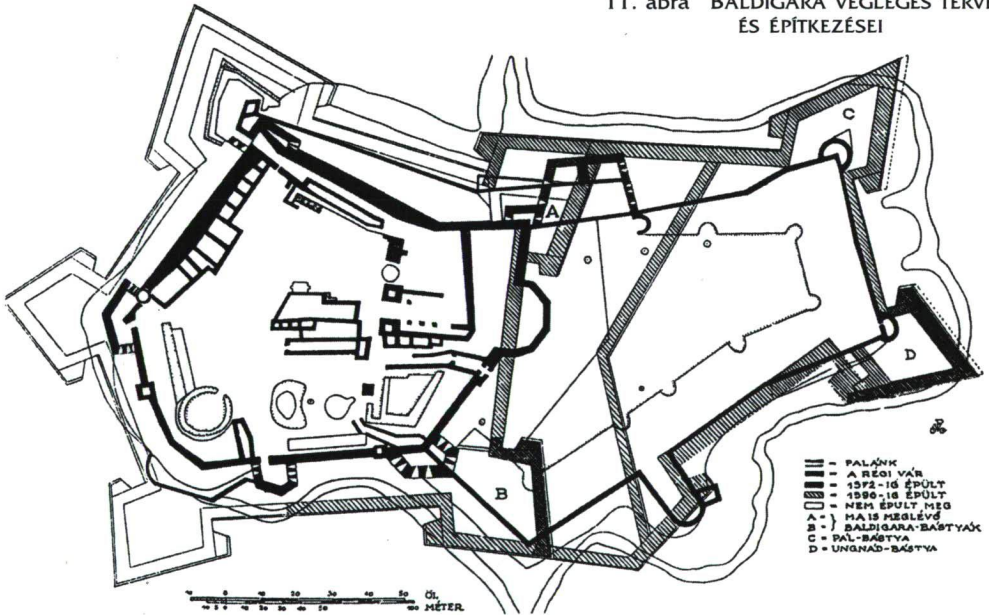

9. ábra POPPENDORF TERVE

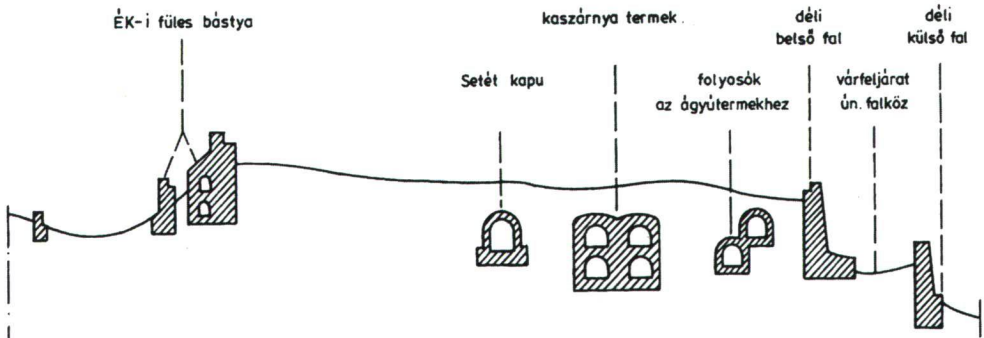

10. ábra BALDIGARA „C” TERVE

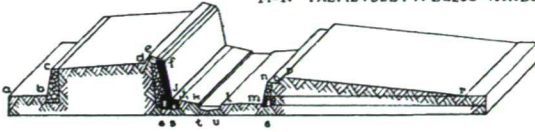
11. ábra BALDIGARA VÉGLEGES TERVE ÉS ÉPÍTKEZÉSEI

12. ábra A BELSŐ VÁR MÉLYÉNEK KIÉPÍTETTSÉGE

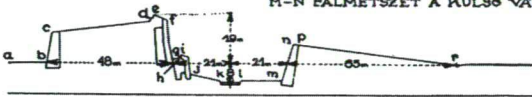

M-N FALMETSZET A BELSŐ VÁRBÓL

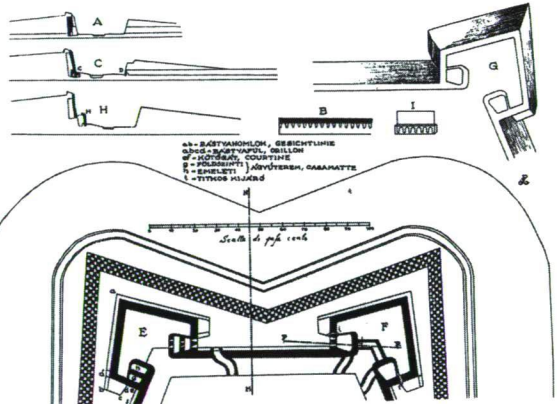

ab - VÁRUDVAR	cd - SÉTÁLY	def - MELLVÉD	ghj - BELSŐ MELLVÉD	kl - ÁROK	lmn - ELLENLEJT	op - FEDETT ÚT	p - SIKÁM	s - ELLENAKNA																				
AMBULACRUM	SCABELLUM	TORAX LORICA	MARGO VALLIS	SUCCINCTUS	ACCLIVITAS FOSSAE	FOSSA	ACCLIVITAS LORICAE	VIA COOPERTA	BEDECKTE WEG	GLACIS	CONTRAMINA	WALLGANG	TERRE PLAIN	BANCK	BANCOUET	BRUSTWEHR	PARAPET	LISIÈRE	UNTERWALL	FAUSSE BRAYE	ESCARPE	ESCARPE	GRABEN	FAUSSE	CONTRASCARPA	CONTRESCARPE	ENTGEGENGRABEN	CONTREMINNE

M-N FALMETSZET A KÜLSŐ VÁRBÓL

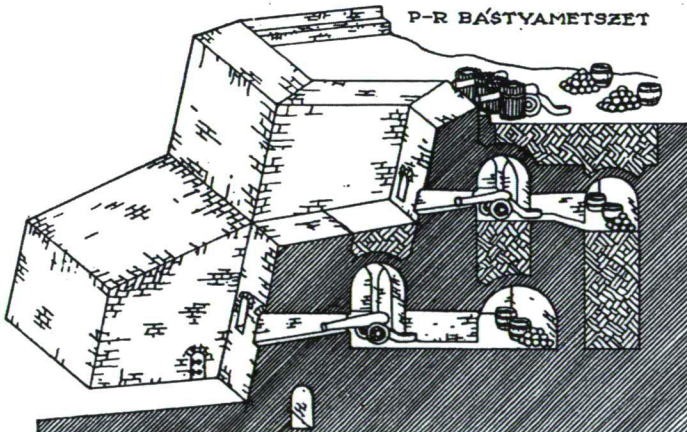

13. ábra
BALDIGARA RÉSZLETTERVE
VÁRSÍKKAL

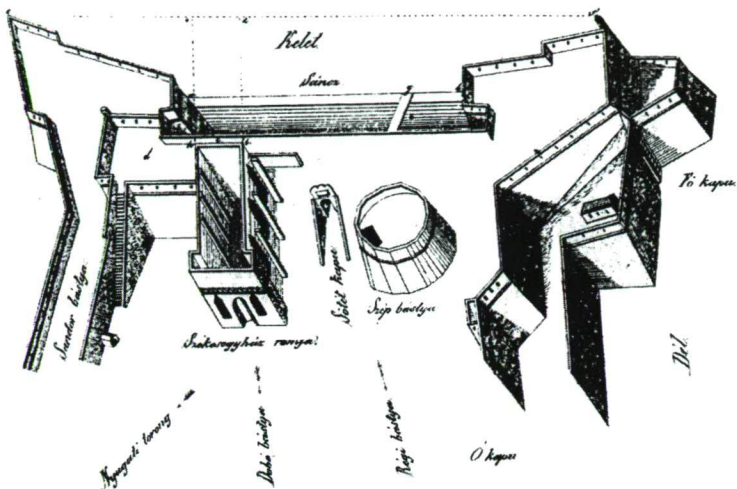

14. ábra
BALDIGARA 1578. ÉVI RÉSZLETTERVEI

P-R BASTYAMETSZET

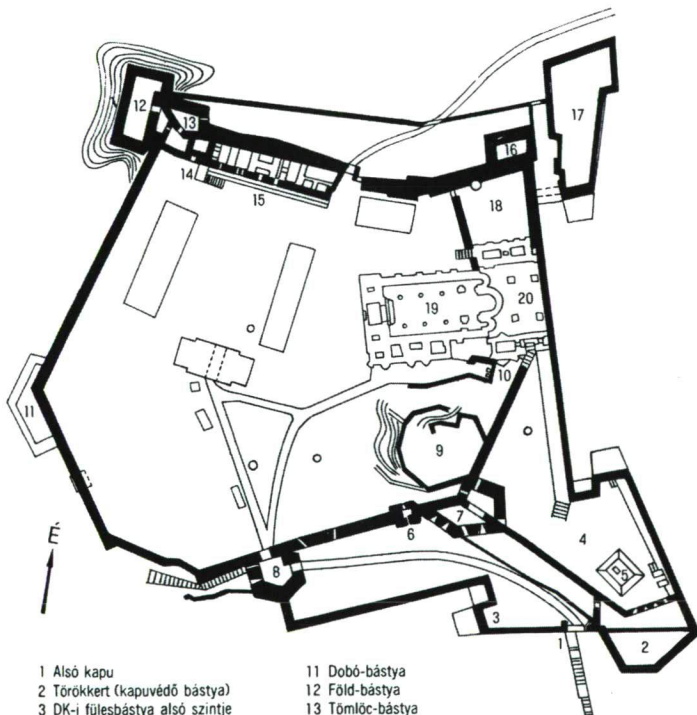

15. ábra
BALDIGARA RÉSZLETTERVE
A KAZAMATÁKRÓL

16. ábra
A BELSŐ VÁR KELETI RÉSZÉNEK
TÁVLATI RAJZA

17. ábra A VÁR MAI ALAPRAJZA

AZ ÁBRÁK FORRÁSAI

1., 2., 3., 13., 16., 17. –
SUGÁR

4., 5. –
SAJÁT KÉSZÍTÉSŰ RAJZ

6., 8., 10., 12., 14., 15. –
PATAKI I.

7. –
KOZÁK, EMÉ 1968

9. –
PATAKI: A XVI. SZÁZADI
VÁRÉPÍTÉS...

1 Alsó kapu
2 Törökkert (kapuvédő bástya)
3 DK-i fülesbástya alsó szintje
4 DK-i fülesbástya felső szintje
5 Gárdonyi sírja
6 Ippolitó-kapu
7 Gergely-bástya
8 Varkoch-kapu
9 Szépbástya
10 Setét-kapu

11 Dobó-bástya
12 Föld-bástya
13 Tomlóc-bástya
14 Óregtorony
15 Gótikus palota
16 Sándor-bástya
17 ÉK-i fülesbástya
18 ÉK-i szöglet (töltés)
19 Románkori székesegyház
20 Későgótikus székesegyház
bővítőmánya